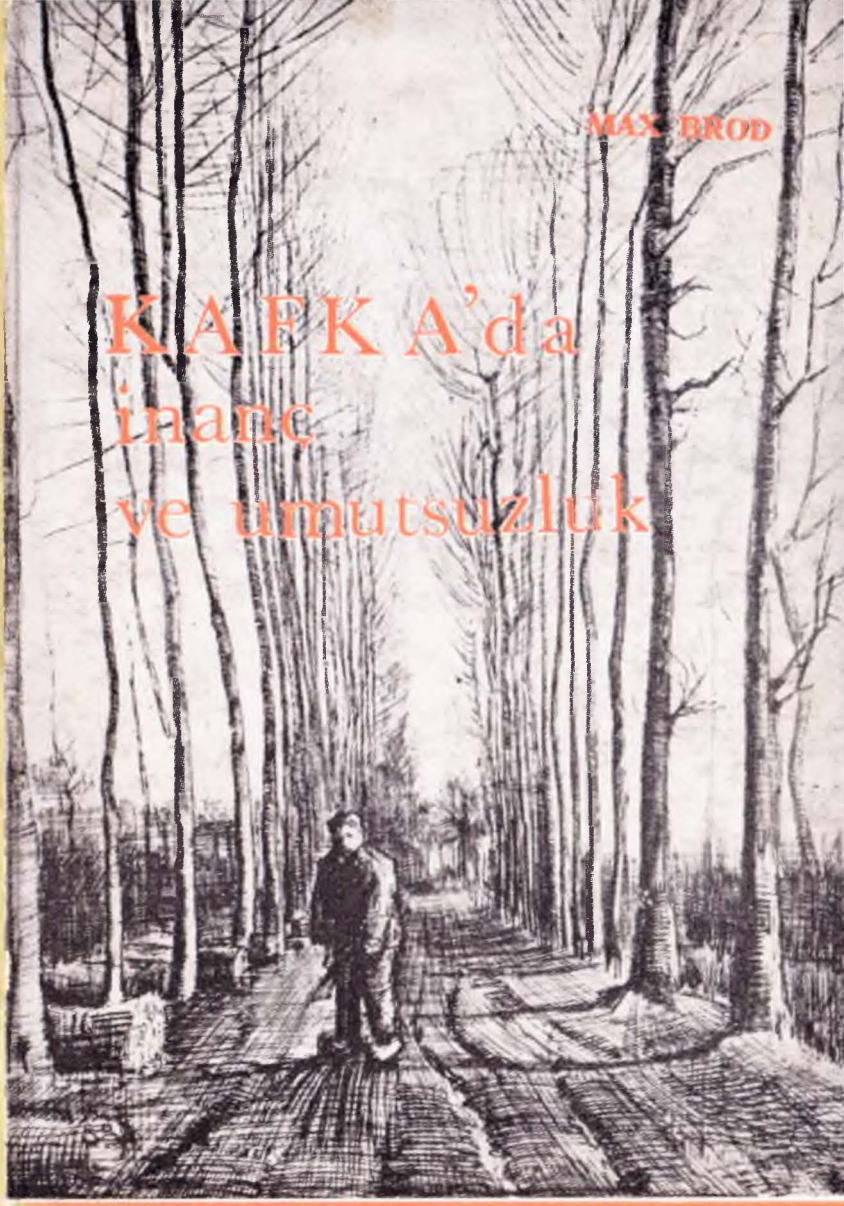
MAX BROD

KAFKA'da inanç ve umutsuzluk

YANKI YAYINLARI

KAFKA'da
İNANÇ ve UMUTSUZLUK

MAX BROD

KAFKA'da
İNANÇ ve UMUTSUZLUK

Türkçesi :
KÂMURAN ŞİPAL

YANKI YAYINLARI

Dizgi Baskı :
Yaylacık Matbaası
İstanbul Temmuz 1968

KAFKA'DA İNANÇ VE UMUTSUZLUK

Kafka'nın eserlerinde inancın temellerini sarsan bir sürü kuşkular var; öyleyken Kafka bir inançsızlık ve umutsuzluğun değil, daha çok bir inanç sınavının, inanç içinde bir sınanmanın sanatçısıdır.

Bu yüzden, de kuşkunun sertleşip bir tanrıtanımazlığın katı asıksuratlılığına dönüştüğü kimselerden biri değildir Kafka. Daha çok, anlatılmaz sıkıntılara katlanıp inancı **arayan,** sevgiden yoksun zamanımızın umutsuzluğu ortasında umudun o cılız alevi üzerine titreyen, bu alevin ikide bir söndüğünü gören, ama buna rağmen inayet anları ve yüceltilme dönemlerinde kendilerine bir kurtuluş sezisi bağışlanan kişilerden biridir.

«Bir tapınma biçimi olarak yazmak.» — İşte Kafka'nın kendi kendini gözlemde ulaştığı ana bilgilerden biri. Bir başka yerde şöyle der Kafka «İnanmak, içindeki Yokedilmez'i özgür kılmak, daha doğrusu kendini özgür kılmak, daha doğrusu yokedilmez olmak, daha doğrusu olmaktır.» Her insanın içinde tanrısal bir çekirdek, «yokedilmez bir taraf» bulunduğunu ve çözümleyici bir zekâyla kavranamayıp, dünya, bugün çokluk yapıldığı gibi, bir çöküş halinde görüldüğü zaman bile bu «yokedilmez»e inanıldığını, dönüp dolaşıp yazılarında belirtir Kafka. «Herkes Gerçek'i göremez, ama Gerçek olabilir.» — İşte Kafka'nın gerçek üzerine en önemli özdeyişlerinden biri. Gerçek olmak, Gerçek'i yaşamak, bütün hayatını Gerçek yapmak: işte bütün umutsuzluklar ortasından nerdeyse umutsuzluğa düşeni, büsbütün bir çaresizliğin kucağına yuvarlanmaktan koruyan hedef.

Bir ruhun (= bir dünyanın) kurtarılması çevresinde sürdürülen bu dramatik savaşın kulisleri pek kasvetlidir. Kafka'da, sınırları adamakıllı belirlenmiş o tam umutsuzluğun, yani nihilizmin kulisleriyle kolayca karıştırılabilir. Ama böyle bir karıştırma bir yanılgıdan başka bir şey olmaz. Her şeye rağmen Kafka'daki, Kafka'nın bulunduğu yerle o amansız umutsuzluk arasındaki dar sınır bölgesini tanıtlamak: işte işini ciddiye alan titiz Kafka yorumcusunun dönüp dolaşıp karşısına dikilen, hiç bir vakit de eksiksiz yapılamayıp, ancak

şöyle böyle üstesinden gelinebilecek olan ödev.

Şüphesiz Tanrı'nın çağrısına basit bir Evet'le cevap vermez Kafka. Belki de bugün, insanlık tarihindeki en kötü dönemlerin birinde, katıksız bir Evet'in dile getirilmesi, aslâ bir sorumluluk duygusuyla bağdaşmamaktadır.

Tanrı'ya sen diye seslenmek? Kafka tutumuna bundan daha uzak düşen birşey olamaz. Ayrıca, Kafka böyle genel çözümlere değer vermeyen biriydi. Çabalarındaki o güçlü sosyal yöne rağmen, politik bakımdan, herşeyden önce insanlığın âdeta el yordamıyla ilerlediği kanısındaydı. İnsanda doğru'yu sezecek güçlü bir içgüdünün varlığına da inanan biriydi şüphesiz. Kafka için, bu içgüdü, ince, kaprisli, ama bazan inanılmaz bir duyarlıkla koku alan ve güçlü atılımlarda bulunabilen bir araçtı. Ama bazan. Oysa bu el yordamıyla ilerleyiş, çokluk, fena halde yanlış yollara götürür bizi; yine bazan, önceden kestiremediğimiz raslantılar, bizim asla başını sonunu göremediğimiz bu kaos denizinde ilerlememize yardımcı olur ya da bizi mahva sürükler. Öyleyken şu söz bir kutsal buyruk gibi varlığını sürdürür hep: Yılmadan yürü! Sonuç: Tanrısal, bütün varlığıyla, insanın ve insanî ölçülerin dışında bulunmaktadır (inkommensurabel). Bu **inkommensurabel** özelliğini dile getirmek üzere Kafka boyuna yeni benzetilere başvurur. Eserleri arasında bir sürü hayvan hikâyesine raslamamız bu yüzdendir. Nasıl ki insan için Tanrı anlaşılmaz ya da yarıbuçuk anlaşılabi-

lirse (Eyüb), hayvan da insan için öylece anlaşılmaz veya üstünkörü anlaşılabilir. İnsanın da hayvan için öyle olduğunu, tanrıtanımazlığın melânkolik travesti **Bir Köpeğin Araştırmaları**'nda ortaya kor Kafka: bu hikâyede insan, köpek için görülemez, sezilemez olmuştur. Dinsel temel inancı şu cümlelerle deyimlenebilir Kafka'nın: «Tanrısal vardır, ama bizim insanî kavrayış gücümüzün dışında bulunur (inkommensurabel). Aslında Tanrısal, insanın duygu ortamından geçerken pek sık olarak (istisnalar sayılmazsa bir kırılmaya uğrar, duruluğunu yitirir. İmparator'un haberi sana kadar ulaşamaz, ama sen sevgiyle aralıksız beklersen «Sana gelince pencerende oturur, akşam oldu mu düşler durursun haberi.»), doğru olanı yapmış olursun.» — Az önce sözü edilen mutlu «istisnalar»a gelince, Kafka'nın bir diğer özdeyişi bunun için anlamlıdır. «Kargaların iddiasına göre, bir tek karga göğü yokedebilir. Buna şüphe yok, ama göğün aleyhinde bir şeyi tanıtlamaz bu; çünkü gök, kargaların imkânsızlığı demektir.»

Bu ve eserlerindeki buna benzer sözlerle, Kafka, doğrusu, Tanrı'nın ontolojik olarak tanıtlanmasının bir varyantını kor ortaya. Bu çabasıyla bile, Sartre, Beckett ve daha başkaları gibi transendent bir dünyayı kapıdışarı edenlerden, yani kendi etkisi altında kalmış, ama kendisine karşıt yazarlardan ayrılır. Öyle yazarlar ki, yine de ikide bir Kafka'yla bir solukta söylenir adları. — Çağımızın bir umut-

suzluk çağı olduğunu, çünkü teknik ilerlemenin ilerlemeye düşman bir etki gösterdiğini burada ayrıca belirtmenin gereği yok. İnsanların yüreklerinde kökten bir geriye dönüş sağlanmadıkça, nasıl bir sonun bizleri beklediğini nükleer araştırmalar açıkça ortaya koymaktadır. Katı akıl gücü, öğeleri, pek fazla kendinden yana çekmiştir. «Ancak ebedî bir sevgi birbirinden ayırabilir onları.» Henüz bu sevgiye götüren bütün yollar kapanmamıştır. Ama insanın aklını başına devşirmesinin zamanı gelip geçmektedir. Şimdi içinde yaşadığımıza benzer bir son dakika dönemi, dünya tarihinde belki de bugüne kadar görülmüş değildir.

Son dakika dönemi, umutsuzluğu, tabiî beri yandan ateşte tavlanmış umutları doğurur; umutsuzluk ise, bir zaman bu yolda herkesten daha ileriye gitmiş Markion gibi, dünyanın iyi bir yaratıcı-Tanrı tarafından yaratıldığı inancını yıkmaya çalışan olumsuzluk yazarlarının ortaya çıkmasını sağlar.

Acaba Kafka da Markion'un izinde yürüyen bir yazar, varoluşçuluğun Kierkegaard'ı yanlış anlamış inançsız kanadına mensup bir varoluşçu mudur? Şunu itiraf etmek gerekir ki, Kafka'nın, olumsuzluk yazarlarıyla aynı tempo içinde katediyor göründüğü hayli uzaklıklar bulunmaktadır. Ama her vakit, ilerde ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi, bir nokta gelmekte, buradan sonra Kafka bugünkü akıma aykırı bir yöne sapmaktadır. Ve işte bu türlü noktalar da kesin bir önem taşımakta, Kaf-

ka'yı üne kavuşturan tablodan bambaşka bir Kafka tablosunu tezler halinde ortaya koymaktadır. Bana kalırsa, özellikle bu tezler, Kafka'nın eserlerinde görülmek âdet olmuş sırf olumsuz çizgilerden daha az göze çarpıcı ve etkileyici olmalarına rağmen, üzerlerinde inceden inceye düşünüldüğü vakit, bize insanlığın kurtuluş imkânlarını sunuyor.

Kaba çizgilerle söylemek istersek, diyebiliriz ki; Kafka'nın bir **dinsel** düşünür olarak ayrı önemi, onun mutlak değerleri yadsıyan olumsuz varoluşçu kanatla (Sartre) görünürde ortak özelliğinden, yani yıkma tutkusundan ileri gelmemektedir. Bu özellik Kafka'da vardır gerçi, ama bütün umutsuzluklar ortasında kendini belli eden olumlu bir ışıltı da vardır ve yer yer ne kadar narin, ne kadar sakıngan ve şifreli, hattâ kimi vakit çekingen, ürkek yansıtılmış bile olsa, bu olumluluk çekirdek kısmını oluşturur Kafka'da. Kafka'nın sanat gücünün, yaratıcılığının, Kafka orijinallik ve sahihliğinin, her türlü şüphe ve tartışmanın üzerinde bulunduğu ortadadır; apaçık ortada duran şeyleri yeniden gözönüne sermekse, daha bir dikkati çekicilik kazandırmaz onlara.

Ama hiç kimsenin yadsımadığı sanatçı büyüklüğünden başka Kafka'da önemli olan bir şey daha var ki, o da bu büyüklüğün ayrıca mutlak değerlere dayanması ve onlar tarafından belirlenmesidir; bu da Kafka'nın sözkonusu büyüklüğüne pek ayrı bir çeşni ve mi-

zahî biçim vermektedir. Bu bakımdan **güdümlü sanat, mutlak değerlere dayanan bir güdümlülük** olmak şartıyle önemini korumaktadır. Mutlak değerler, sözgelişi Gotthelf'de olduğu gibi, bazan aktüel hedefler tarafından maskelense bile, yüksek aşamalı sanatta bunun her vakit böyle olduğu hiç çekinmeden ileri sürülebilir.

Kafka o müthiş diktatörlüklerin bütünüyle gelişip ortaya çıkmasından, atom bombası dehşetinden, köleleştirilmiş bireyin apokalypse'sinden daha önceki bir zamanda yaşamış, ama bu korkunçlukları bir peygamber gibi önceden sezerek eserlerinde anlatmıştır. Romanlarında hissedilen o hayaletimsi-netameli, donuk ve kasvetli hava işte buradan geliyor. Dehşet yüklü bir dönemin, sanatçının kişisel alınyazısından çok ötelere taşan bir şekilde **önceden sezilmesidir ki, (Dâva**'daki tutuklama sahnesiyle o gizli yürütülen kovuşturma ve soruşturmalar gibi), meşru olmak ve duyguların bir hercümmercine dayanmamak şartıyla Kafka'nın etkisini bir bakıma açıklamaktadır bize. Zamanımızın olayları Kafka tarafından âdeta suçüstü yakalanmış olup, onun karşısında vicdanları rahat değildir; **çünkü** bütün bu olayları daha önceden uyarıcı bir dille anlatmıştır Kafka. Öyleyken bizler sapa yolda, köleleştirmelerin ve sevgi yoksunluklarının yolunda sersemce yürümemize devam ettik.

Kafka anlatımındaki o saflık ve içtenliği seven yoldan çıkmamış gençler başta olmak

üzere Kafka'nın birçokları üzerindeki o güçlü etkisi düşünülürse, zamanımızın bu «tedirgin» vicdanı ne yazık ki henüz derlitoplu bir çözümlemeden geçirilmemiştir. Meseleye başka bir açıdan bakılmakta, bu etkinin nedeni olarak, Kafka'daki, öz varlığının yokoluşu içerisine âdeta hazla gömülen güçsüz ve çaresiz insan karamsarlığı görülmektedir. Birçokları yazdılar ve şüphesiz ilerde de birçokları yazacak —çünkü içinde bulunduğumuz saati bu mars yönetmektedir—, Kafka'nın bir çöküntü (Dekadens) yazarı olduğunu, kendi üzerinde ne bir Tanrı, ne de yargılayıcı bir ahlâk yasası tanımayan, ölüm ve lânete terkedilmiş bir ben'in hiçliğinden başka bir gerçeğe tutunmayan amansız bir umutsuzluk yazarı olduğunu belirtecektir. Durmadan Kafka'daki karamsarlığa işaret eden böylesi kişiler, önlerine Kafka'nın günlükleri, sözgelişi 16 Ekim 1921 tarihli günlük notu çıkarıldığında da bu tutumlarından vazgeçmiyeceklerdir. Sözkonusu günlük notlarında Kafka, duygulandırıcı bir alçakgönüllülük ve kendi değerini bir küçümseyişle (bundan onu vazgeçirmek için sağlığında boş yere uğraştım ve Kafka'nın tek hatalı tarafı da buydu), ama gene de kesin ve açık seçik, **umutsuzluğu yadsıyarak** şöyle der:

«Doğal imkânlarım ne kadar kıt olursa olsun, 'aynı koşullar altında' (özellikle irade zayıflığı gözönüne alındığında) isterse yeryüzündeki en kıt imkânlar olsun, gene de benim bununla, hattâ kendi açımdan en iyi'yi ele geçir-

meye uğraşmam gerekiyor; bu imkânlarla bir tek şeyin elde edilebileceğini, dolayısıyla bunun da en iyi şey ve umutsuz olacağını söylemek boş sofistiktir.»

Burada «boş sofistik» diye nitelenen şey içerisine Kafka'nın yuvarlanıyor gibi göründüğü günlük notlarının da varlığını yadsıyacak değilim. Ama zaten Kafka'da umutsuzluk ânlarının yokluğunu tanıtlamak istemiyorum, böyle bir şey saçma olurdu çünkü. Benim bütün ortaya koymak istediğim şey, şu tek cümle içerisinde bulunuyor: Kafka'nın eserlerinde **yalnız** böyle umutsuzluk dolu yerler yoktur, o **yalnız** koyu bir karamsarlık yazarı değildir; tersine, Kafka'da umut yolları, kurtuluş yolları da vardır ve bunlar, kendilerini seyrek belli ettikleri ölçüde incelik ve içtenlik dolu bir çekicilik kazanmaktadır. Kafka'da bu umut ve aktiflik öğelerinin varlığını tanıtlayan bir dizi cümle, bu kitabın diğer yerlerinde okuyucuya sunulmaktadır. Bunlara ve bu kitapta tümünü sözkonusu edemiyeceğim daha başka yerlere dayanarak, bütün bir Kafka-olumlu yaşama ibadet kitabı, bir avuntular kitapçığı, doğru yolu gösteren bir el kitabı yapılabilirdi. O vakit, Kafka'nın eserleri incelendiğinde, şimdiye kadarkinden daha bir açıklıkla görülecekti ki, bu eserlerde soylu bir ruhun giriştiği bir varlık savaşı karşısında bulunulmaktadır; öyle bir ruh ki, bazan güçsüz düşüp savaşı yitirmekte, bazan savaş alanını ele geçirip ışıklı ötelere bakabilmektedir. Kafka'da

o boyuna kaybeden'i, sırf kaybeden'i görmek isteyen, işi «müthiş derecede» basite indirgeyen kimselerin karşısındayım.

Kafka'da en başta dile gelmez acılar motifinin, korku, bunaltı ve özgürsüzlük motifinin hepsinden daha etkili ele alınıp işlendiği su götürmez bir gerçektir Ama gene de, bugün izleyicilerini dört bir tarafta gördüğümüz büyük çöküntü (Dekadens) sanatçılarından önemli ve temel bir noktada ayrılır Kafka. Bunu daha açık anlatabilmek için, bir sanatçının kendi dehâsına başvurarak yarattığı kişileri kapsayan o hayalî dünyayla, onun bu dünyaya karşı davranışını belirleyen yaşama ritmi ve tutkusunu birbirinden ayırmak gerekir.

Korkular, kâbuslarla dolu, şeytansal güçlerin ve yargıç sözlerinin hüküm sürdüğü bir dünya, Kafka'da serilir açılır önümüzde; bu bakımdan Kafka, poète maudit'lere akrabadır; bulunduğu yer (şüphesiz sadece ilk bakışta) E. A. Poe, Baudelaire, E. Th. Hoffmann'ın yanı, Flaubert'in «Bouvard et Pécuchet»sinin, bu alabildiğine geniş başarısızlık destanının yanıdır. Ama Kafka için karakteristik olan bir şey varsa, ona zorla kendisini kabul ettirmeye çalışan bu cehennemî ekşi işaretler dünyasında **kalmayı** düşünmemesi, bütün gücüyle bu dünyadan **dışarı çıkmaya uğraşmasıdır.** Hattâ onun yöneldiği yönü, âdeta onun kendi sözleriyle anlatmak mümkündür: «Benim demirleyeceğim yer burası değil.»

Serbestçe yerini bulup yerleşme isteğini eserlerinde her vakit alaya alıyor ve gerçekleşmemesine çalışıyor olsa bile, Kafka, Tanrı'nın koyu karanlıklara büründüğü günümüz ikliminden bir başka iklime, bir özgürlük ve düzen iklimine geçmeye uğraşır hep.

Oysa sözgelişi E. Th. Hoffmann gibi gerçek dekadens sanatçıları ve daha önce adı geçen bazı umutsuzluk yazarları, çokluk, dehşet dolu güçsüzlük durumlarında tamamen haz dolu bir **oyalanışa,** bir gözyumuşa, çöküntü ve yıkıntıların yolaçtığı dehşetler ortasında bir acayip zevklenmeye bırakırlar kendilerini. Bu arada, sözgelişi Hoffmann'da, bazan güçlü - sağlam bir ahlâk sözünün de işitildiği olur, ama kimseyi aldatamaz bu. Ancak pek tabiî bir yazarın dünya görüşüne ilişkin böyle bir bilgiyle, onun sanat gücü ve vizyonlarının parlaklığı lehinde ve aleyhinde birşey söylenmiş olamaz.

Şüphesiz bütün bu öylesine karışık ilişkiler gerisinde, en yüce bir sanatsal yaratışla son derece sağlam bir ahlâk arasında dile getirilebilmekten çok sezilebilen esrarengiz bir bağ bulunabilir (daha önce güdümlü sanatla ilgili olarak söylenenlere bak.), buna rağmen bir zayıf kişinin, tastamam bir züppenin duygularının da en yüce bir şiddetle, âdeta gök gürültülerini andıran sözlerle anlatılabileceği her sanat incelemesinin alfabesi içerisindedir.

YAZARIN YERİ VE YÖNÜ

(«Benim demirleyeceğim yer burası değil»)

Bir büyük sanatçının bütün eserlerine ilişkin geometrik yerin sadece **nerede** bulunduğunu değil, onun bu geometrik yere **varmak** için mi, yoksa **buradan uzaklaşmak** için mi çaba harcadığını da araştırmak ve bilmek gerekir.

Homeros'un dünyası, bir kahramanlar çağı dünyasıdır; destan şairi alabildiğine bir güven içinde hareket eder bu dünyada, bu dünyayı benimser, ona **kucak** açar. Pek yaşlı Priamos'la Achilleus arasındaki insanın içini sızlatan konuşmada olduğu gibi (destanın sonuna doğru), bu dünyanın yasını tuttuğu zaman dahi bu isteğini yitirmez destan şairi.

Edgar Allan Poe'nun dünyası bir çözülüp dağılışın, renkli kabarcıklar salan ışıl ışıl bir kendini yokedişin dünyasıdır. Nasıl Homeros sağlam temellere oturtulmuş Tanrılar ve kahramanlar evreninde güven içinde hareket ederse, Poe da kendi dünyasında aynı güven içinde yaşar; hattâ Poe'nun uçurumlar üzerindeki güvenine şeytansal bir haz da katılır ve bu haz «nevermore»un hasta fanlarıyla ayartıcı bir güzellik içinde durmadan okuyucunun kulaklarına üflenir. Poe, marazî öğelerden kurduğu bu dünyayı ister; Homeros kendi dünyasının kanayan ya da gök mavisi ufuklarını yadsımadığı gibi, o da bu dünyayı yadsımaz.

Kafka da sözgelişi Poe'nunkine benzer bir dünyada yaşar. Ama Poe gibi bu dünyayı benimsemez o. Bu dünya içerisinde kendini düpedüz rahatsız hisseder, alabildiğine yabancı görür. Gerçekten de böyle bir dünyayı konu alan anlatıları, anlatan kendisi olmadıkça (bunu da önceden «hayır» diyerek yapar hep), Kafka'yı ilgilendirmemiştir; Poe'nun yazdığı tipte eserleri eline almamış, Goethe'yi, Stifter'i ve Hebel'i okumuştur. Duygusuzca yoketmelerin, işkencelerin, kötü niyetli mahkemelerin, hileli adalet dağıtmaların ve yalnızlıkların dünyasına karşı çıkar Kafka. Kendisinin o kadar ustalıkla anlattığı belli bir uzaklık gerisinde bulunmaların, kayıtsızlıkların, öldürmelerin dünyasına karşı bütün sanat çalışmasıyla protestoda bulunur; bu dünya, bir defasında, sınıfta asılı «İskender Savaşı»nı anlatan

bir tablo olarak canlanır gözünde (bu boğazlaşma!), bu tabloyu, insanın «daha bu hayattaki» iyi eylemleriyle görünmez ve geçersiz kılması, «karanlığa gömmesi ya da hattâ silip yoketmesi» gerektiğini ileri sürer. Kafka bozulmuş dünyanın ötesinde bir özgürlük, bir safiyet adacığı bulmaya çalışır, herkes için âdil bir düzenin hüküm sürdüğü, herkes için iş bulunan bir adacık arar; böyle bir adacığı «Amerika» romanının son bölümünde âdeta çocuksu bir saflıkla düşlediği görülür.

Kafka'dan söz açıldı mı, bütün bunlar görülmeden geçiliyor çok vakit. Bu bakımdan en iyisi, onun kendi söylediklerine kulak vermektir sanırım. Aşağıdaki özdeyiş, bana her vakit Kafka inancının bir belgesi olarak görünmüştür:

«Boyuna ileriye doğru koşarsan, ılık havada şap şup, ellerin yüzgeçler gibi yanlarda, ileriye doğru yol alırsan, önünden geçtiğin herşeyi acelenin yarı uykusunda şöyle bir görüverirsin ve bir aralık araba da yuvarlanır gider yanından. Ama kımıldamadan durur, hedefe yönelen bakışındaki güçle pek uzaklara ve pek derinlere kökler salarsan — hiç bir şey seni ortadan kaldıramaz, oysa sahici kökler değil, sadece senin hedefe yönelen bakışındaki güç vardır ortada — o arabadan başka hiçbir şeyin gelmeyeceği o değişmez, karanlık uzağı da görürsün, araba yuvarlanarak yaklaşır, gittikçe büyür, yanına vardığı an dünyayı kaplayacak kadar olmuştur ve sen fırtınalar

içinde geceleyin yol alan bir gezi arabasının kanapesindeki bir çocuk gibi, onun içerisine gömülür kaybolursun.»

Bir sanatçı, Tanrı'nın yardım ve yolgöstericiliğine olan inancını bundan daha açık olarak anlatamaz. Tanrı Baba'nın «gezi arabası» bütün dertlerden ve içinde şap şup dolaşılan pisliklerden çekip alarak götürür onu. Kafka aynı motifi bir diğer özdeyişinde de işler: «'Benim demirliyeceğim yer burası değil' duygusu ve hemen çevrede kabaran ve taşan dalgaların varlığını hissetmek.» Şu sözlerde de aynı motifin ele alındığı görülür: «Gökle göğüs göğüse. Huzur, barışma, gömülüp yokolma.» Gezi arabası benzetmesi yalnız sanat güzelliği ve etki gücü değil, bir başka bakımdan da başarılı bulunuyor: Kafka burada bilinen doğmatik tartışmalar dışında kalarak, Tanrı yardımıyla aktif insanın bu yardımdaki payını («hedefe yönelen bakış») bir koordinasyon içinde göstermekte ve «acelenin yarı uykusunda» sözleriyle gerçekten çağımızın başlıca hastalığını doğru olarak teşhis etmektedir.

«Acelenin Yarı Uykusunda» — Yeter ki insan gün boyu birçok defa olayların akışını bu sözlerin süzgecinden geçirerek bulanık kısımlarını alıkoysun, bu sözleri tekrarlayarak kendini daha sağduyuyla davranmaya, önü sıra akıp giden olayları daha bir akıllıca aydınlatıp incelemeye çağırsın, alabildiğine pedagojik bir etki gücüne sahip olduğu görülecektir bu sözlerin (kendi başımdan geçmiş bir

sürü tecrübeleri örnek olarak açıklayabilirim burada). İtiraf edileceği üzere, eserlerini hemen hiçbir umudun bulunmadığı ovalarda, gözyaşı vâdilerinde yazması bakımından, Kafka'nın bu uyartısı daha da büyük bir önem taşıyor. Bu alçak ve çukur yerler arasından daha aylınlık bölgelere doğru **seyrek bakışların** değeri o kadar artıyor, o kadar büyüyor kandırıcılığı; çünkü aydınlık görünümlerin seyrekliği, Kafka'nın kendi kendini aldatmadığının, bu görünümlerin boş değil, ciddî ve gerçek şeyler olduğunun bir garantisidir. Herşeyi uzlaştırıcı bir ışık altında görmekte pek de çabuk davranan bir yazar, umut ve kurtuluş vaadeden sözleriyle hemen okuyucu karşısına çıkar çoğu kez, hiç de gerektiği kadar tutumlu davranmaz bu konuda. Fazla kutsanmışlık, kahramanı Staretz («Karamazof Kardeşler») dolayısıyla Dostoyevski'nin de gözünden pek kaçmamış bir tehlikedir. Kafka bu bakımdan daha sert davranır, «Umuyorum» dediği zaman, muhakkak ki tamamen gerçek ve denenmiş bir umut söz konusudur.

Dolayısıyla Kafka bazan alabildiğine ilkel bir büyüklük ve kuşkusuzluk içerisinde görünür. Sözgelişi şu satırları böyle bir durumda yazar: «İnançtan yoksun olduğumuz söylenemez. Sadece yaşıyor olmamız gerçeği, inanç değeri bakımından asla tüketilemeyecek bir hazinedir. Neresinde bunun inanç değeri? Yaşamamak elde değil ki! İşte inancın o çılgınca gücü bu 'elde değil ki' de bulunur, bu olum-

suzlukta açığa vurur kendini.»

Nihayet Kafka üzerine verilecek bir yargıda aile ve meslek durumlarının, ayrıca o uzun ve ölümcül hastalığın da unutulmaması gerekiyor; eserlerini bütün bu engellerle pençeleşerek yaratmak zorunda bulunuyordu Kafka. Bu işi de tutkuyla, âdeta kahramancasına yapmıştır; oysa kendisini bir kahraman gözüyle bakmaktan alabildiğine uzaktı. Kırkbir yaşında ölen, daha genç yaşta erken bir ölüme mahkûm bulunduğunu bilen bir kişiden, şüphesiz, nesnel bir dünya görüşü beklenemez. Bana öyle geliyor ki, hayatına uğursuzlukla hâkim olan bütün engellere rağmen, Kafka'nın özgür iradeyi, inancı, İyi'nin uzlaşmazlığını insanı tamamen şaşırtacak kadar büyük bir ölçüde eserlerine konu yapması, bunlar üzerinde inceden inceye düşünmüş, bunları enine boyuna hissetmiş olması, birçoklarının örnek alabileceği bir konudur.

Burada şöyle bir itirazda bulunulabilir : Umutsuz ve çıkış yolu olmayan yanıltıcı birtakım durumlar anlatılıyor Kafka'da, beri yanda birkaç umut ışını da var; hal böyleyken, neden bu umut ışınları daha çok önem taşısın? — Bir kez bunların daha önemli olduklarını hiç de ileri sürüyor değilim; Kafka'daki seyrek umut ışınları, Kafka açıklamacılarının çoğunun yaptığı gibi büsbütün ortadan kaybedilmesin, bu kadarına razıyım. İkincisi: az önce söz konusu edilen seyreklikte açıkyürekliliğin bir garantisi saklı bana göre. Sonra şu

da var: Olumlu, Olumsuz'a göre özü icabı ağır çeker. Bununla ilgili olarak Martin Buber «Zwei Glaubensweisen»* adındaki baha biçilmez kitabında (kezâ krş.: «Bilder von Gut und Böse»** insandaki Kötü'nün İyi'ye göre daha güçsüz olduğunu ve bunun da Tanrı'nın her iki özelliğine, yargılayıcı muhakemesiyle yargılayıcı merhametine uygun düştüğünü söyler. Yani yargılama (inayet), her iki özelliğin daha güçlü olanıdır. Buber'in bu arada zikrettiği bir Talmud - cümlesinde, Tanrı'nm bağışlama ölçüsünün yargılama ölçüsünden daha büyük olduğu açıklanır. — Kafka da, tamamen buna benzer tarzda, Olumlu'nun Olumsuz'a göre aşama üstünlüğünü pek özlü bir yoldan dile getirmiş, alabildiğine güçlü ve kandırıcı o özdeyişlerinin birinde, yukarıda ileri sürülen anlamda ve eşsiz bir ustalıkla kendi kendinin bir yorumunu ortaya koymuştur :

«Onun kanısına göre, sadece bir yol İyi'den tarafa geçsin, kurtulur insan, geçmişi isdeği gibi olsun, hattâ geleceği istediği gibi olsun.»

Bir defalık yapılan tek bir iyi işteki özgürlük ve âdeta sonsuzluk, bu işin «kairos»u, Kafka'nın bu özdeyişindeki kadar etkili bir şekilde dile getirilemezdi sanıyorum; bütün bu çeşit sözlerine rağmen, Kafka'yı dekadens yazarı olarak nitelemek, bugün âdeta bir sosyete oyunu haline gelmiş bulunuyor. Bu da her-

---

«İki Çeşit İnanma Tarzı»

«İyi ve Kötü'nün İmgeleri.»

şeyi, kezâ Kafka'nın eserlerini elden geldiği kadar karanlık bir «kendini yokediş» yorumu içerisini çekip almak alışkanlığının gittikçe büyüyerek bugün bir hastalık niteliği kazanmasıyla ilgili bulunuyor. Dolayısıyla Werner Weber, «Figuren und Fahrten»* adlı denemeler kitabında, haklı olarak şu kesin ayırımı yapar: «Moda olarak umutsuzluk, alınyazısından gelen umutsuzluğun safiyetine yönelmiş çirkince bir tecavüzdür. Alınyazısına dayanan umutsuzluğun belli sınırları vardır. Ötekisinin ise, kalpten alınarak modanın düzmece mekânına doğru uzatıldığı görülür.» «Kara edebiyat» adıyla anılan edebiyatın büyük bir bölümü için isabetli bir tanımlamadır bu. Bugün ortada görülen politik, toplumsal, antietik durumlar göz önüne alındığında, böyle bir kara yorum düşkünlüğünün şüphesiz anlaşılmayacak bir tarafı kalmıyor.

Kafka'nın, Prag'daki Fransız millî bayramı dolayısıyla dostu Milena'ya yazdığı bir mektup, pek karakteristik bu bakımdan:

«Fransızların millî bayramı; aşağıda askerî birlikler geçit töreninden evlerine dönüyorlar. Hani — bunu duyuyor, mektuplarında soluyorum bu havayı — muazzam bir şey. İhtişam değil muazzam olan, bando değil, yürüyüş değil; bir bölüğün önünde giden kırmızı pantolonlu ve mavi ceketleri, bir (Alman) müzesinden çıkmışa benzeyen yaşlı Fransız de-

* «Kişiler ve Geziler»

ğil, derinlerden seslenen güçlerin bir çeşit kendini açığa vuruşu : 'Yine de, siz suskun, itilen, yürüyüş halindeki, çılgınca bir güvenle dolu insanlar, yine de sizleri bırakmayacağız, o alabildiğine büyük budalalıklarınıza rağmen ve hepsinden çok bunlar yüzünden bırakmayacağız sizleri.' Ve kapalı gözlerle bu derinliklere bakılıyor ve nerdeyse içine gömülüp kaybolunuyor.»

İnsanlara yardım elini uzatacağına, onları kurtuluşa eriştireceğine söz veren esrarengiz ilâhi derinlikler... Kafka'nın özdeyişlerinde bir yığın olumsuz, korkulu ruhsal dışavurmaların kaleme alındığı günlük notlarıyla kimi mektuplardakinden daha bir belirgin olarak belli eder kendini, anlatının hatırı için Kafka'nın kendini sanat perisinin eline teslim ettiği, kendini zaman zaman alabildiğine hoyratlaşan hayal gücüne bıraktığı roman ve taslaklardakinden daha bir açık seçiklikle görülür. Özdeyişleriyle kimi mektuplarında ve tabiî anlatılarının bazı yerlerinde sanatçı kendisi üzerinde bir denetim sağlamaya çalışır, sadece nesnel bir geçerlik taşıyan şeyleri, gerçek'in hen kendisini ve hem de herkes için geçerli ana çizgilerini vermek ister. Anlatılarında Kafka'nın,insanın nasıl yolunu şaşırdığından söz açtığını, özdeyişlerinde ise doğru yolun gösterildiğini ve şaşkınlıkların burada kaybolup gittiğini daha önce yazmıştım.

Bu yüzden en çok özdeyişlerde, Kafka

inancının merkez noktası o «Yokedilmez»in ikide bir öne çıktığı görülür. Bu «Yokedilmez» üzerinde bugüne değin pek durulmamış, daha çok Kafka'nın inancını yitirir gibi olup bir süre — benim de hani hiç varlıklarını yadsımadığım — çıkış yolu bulunmayan karamsar düşüncelere gömüldüğü yan olaylarla uğraşılmıştır. Oysa Kafka'daki bu durumları inanca doğru atılımlar, bir anlamın ve tanrısal bir yönetimin varlığını kabul yönünde alabildiğine kararlı atılımlar izlemiştir. «Yalnız bir hedef var, yol değil. Bizim yol dediğimiz, duraksamadır.» diye açıklanır bir özdeyişte, etkileyici bir ağırbaşlılıkla. Başka bir yerde ise benzeri şu sözler söylenir: «Bilgimiz var. Özellikle bunu elde etmek için çaba gösterenin, aslında buna karşı çaba gösteriyor olmasından şüphe edilir.» Ya da bir başka özdeyiş: «Suskunluk mükemmelliğin öğelerinden biridir.» — İşte uzlaşmasız bir inancın sahibi ve bu inanca uygun olarak aktif davranışlı asıl Kafka, alabildiğine yüce anların Kafka'sı bu özdeyişlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden Kafka, aşırı Platon'cu bir izlenim uyandıran şu görüşü benimsemiştir (bu arada şunu söyleyeyim ki, ben bu görüşte değilim): «Manevî bir dünyadan başka bir dünya yoktur; bizim maddî dünya dediğimiz, manevî dünya içindeki Kötü'dür ve kötü dediğimiz, bizim ebedî gelişimimizdeki bir anın zorunluluğudur.» Bu cümleyi Kafka şöylece bütünler: «Alabildiğine güçlü bir ışıkla dünya çözülüp dağıtılabilir. Zayıf gözler

önünde sertleşir dünya, daha zayıf gözler önüne yumruklarla çıkar, daha da zayıf gözler önünde utanma duygusuna kapılır ve kendisine bakmaya kalkışanı vurur devirir.» Gezi Arabası benzetisinde «acelenin yarı uykusuna» karşı uyartı neyse, bu sözlerdeki gözlerin zayıflığına karşı uyartı da odur. Buna karşı çare ve insana yaraşan biricik davranış olarak, «hedefe yönelen bakışın gücü» salık verilir. Kafka'nın günlüğüne kaydettiği bir kendini uyartıda somut olarak dile getirilir bu: «**Landarzt***[1] gibi çalışmalar bir süre memnunluk verebilir bana... ama ancak dünyayı Temiz'in, Gerçek'in ve Değişmez'in aşamasına yüceltebildiğim zaman mutlu olabilirim.» Kafka'yı yorumlamaya kalkan hiç kimsenin böylesine kesin bir saptamayı aslında görmeden geçmemesi gerekirdi. Hani bundan böyle, dünyaya kucak açan olumlu istekler açısından Kafka'nın görülmesi gerektiği gibi bir talebi ortaya koymak niyetinde değilim. Saçma olurdu böyle bir şey. Ama Kafka - dünyasını anlatırken bütün güçlerini sefalet çığlıkları ve taşkın çaresizlik durumları arasında dolaşarak tüketmemeleri de Kafka yorumcularından haklı olarak istenebilir sanıyorum.

Bir incelememde, büyük yazarlardan her birinin varoluşun ayrı bir yönünün ve ayrı bir parçasını alabildiğine bir açıklıkla gözönüne serdiğini belirtmiştim. Sözgelişi, Goethe için

---

[1] Köy doktoru.

avutucu öğe, Flaubert için bir avutucu öğeden yoksunluk, Dante için cezbenin (ektase) ışıklı bölgelerine kadar inen mükemmel bir örgütlenmişlik, Thomas von Aquino için inayet, Dostoyevski için suç, Hamsun için tabiat olmuştur bu. Bu açıdan bakınca, Kafka'da **insan olmanın kapalılığı** bir açıklığa ulaşmaktadır diyebiliriz. Ama Kafka İyi ve Kötü'nün birbirinden pek güç ayrıldığı ya da hiç ayrılamadığı sınır durumları, yani umutsuzluk durumlarını («Şato»daki Sortini yan olayı bunlardan biridir; ancak çok sonradan, Olga'nın, olup bitenlerle Barnabas ailesinin sadece bir sınava çekildiğini birkaç sözle bildirmesi üzerine silik soluk bir ışık düşer bu yan olaya) dile getirmekten hoşlanmasına, yani çapraşık durumların anlatımında âdeta müsrifçesine davranmasına rağmen, yine de bazan, İncil'deki bir deyimle ibretin pek yakınında, İyi ve Kötü arasındaki ayrımın pek kesin bulunduğu enikonu yalın durumlar üzerine de eğilir. Bununla ilgili olarak, fragmanlar içerisindeki bir taslak (halen yayınlanmıştır) şu sözlerle başlar: «Vaktiyle bir alçaklar çetesi vardı.» Bu taslakta Kafka nasıl bir grup insanın kötü fiiller işlediklerini, ama sıkı bağlarla birbirlerine bağlı kaldıklarını, o kadar ki karşılıklı olarak birbirlerini bağışladıklarını, birbirlerinin hareketlerini mazur gösterecek sofistik nedenler bulup söylediklerini anlatır. «Nasıl? Bunun için mi üzülüyorsun? diye sorarlar birbirlerine. «Sen pek tabiî bir şey yap-

tın, nasıl davranman gerekiyorsa öyle davrandın. Başka türlüsü akıl almaz bir şey olurdu.» Öylesine bir hamaratlıkla konuşur ve kendilerinin haklı olduklarına kendilerini inandırırlar ki, öldükten sonra cennete bile çıkacaklarını düşünür ve gerçekten de çıkarlar. Ve derken Kafka sonunda o mahkûm edici açık seçik yargıyı dile getirir: «Cennete uçarlarken genel olarak alabildiğine temiz pak bir çocuksu masumiyetleri vardı. Ama cennetin önünde herşey aslî öğelerine bölünüp parçalandığından, gerçek kaya blokları halinde yere düştüler.»

Nasıl eserlerinde varoluşun maddî niteliği eninde sonunda benimseniyor (işte bu da inanmanın önemli bir belirtisidir) ve dolayısıyla en güç durumlarda bile (şüphesiz zaman zaman bir anlamsızlığa kayıldığı olur) bir çare, bir yardım aranıyorsa, hayatta da Kafka alabildiğine fedakâr bir dosttu. Elinden geldiği zaman yardımdan kaçmazdı. Sevgiyle ve her vakit pek zekice uyarmalarda bulunurdu. Alevlenen hırsları yatıştırmakta güçlerini esirgemezdi. Her vakit, hattâ ağır hasta olarak bulunduğu Steglietz'de bile, karışık özel meselelerimin düzenlenmesine yardımcı olduğunu bana yazdığı mektuplar göstermektedir. O zamanın hatırı sayılır bir yazarıyla aram açıldığı zaman beni savunmuş, tarafımı tutmuştur; belki uygun bir fırsatta buna ilişkin belgeleri yayınlayacağım. Her vakit nöbette bekleyen bu enerjik yardımseverliğini yalnız bana değil, öbür arkadaşlarına da göstermiştir Kafka.

Froylayn Minze'ye yazılıp bu yakınlarda gün ışığına çıkmış olan, benim «Kafka Biografyası»nı ve Kafka üzerine diğer iki kitabı yayınladığımda varlıklarından asla haberli bulunmadığım, ama yine de söz konusu kitaplarımda çizdiğim Kafka - portresini doğrulayan mektuplarda hayata karşı pek inandırıcı bir kucak açış görülüyor. Kafka, Teplitz'li bu genç kızı 1919 yılında Almanya Bohemyası'nın Schlesen kentinde Stüdl adında bir pansiyonda tanımıştı; gerek kız, gerekse Kafka uzun zamandan beri süregelen bir akciğer hastalığından burada şifa bulmaya çalışıyordu. Kafka, daha sonra, pedagojik bir görev duygusuyla Minze'nin hayatını etkilemek ister, onu «tatlımsı, gerçek olmayan, sunî» şeylerden, özellikle Dahn ve Baumbach gibi yazarların eserlerinden (besbelli bunlar tanışmalarının başında genç kızın en sevdiği yazarlardı), ama beri yandan Schnitzler'in «Anatol»ü, «Kamelyalı Kadın» ve «Kleopatra» gibi şeylerden Wedekin'in yazılarından sakınmasını uyarıyor. Minze için gitmesini uygun gördüğü yolun orta noktasında bir ziraat okulu bulunmaktadır; bu okulda Minze Filistin toprağının ilerde verimli olarak işletilmesi için gerekli bilgi ve tecrübeleri edinecektir. Uygun bir ziraat okulunun seçiminde canla başla destek olur kıza, yapılan başvurmaların olumsuz sonuçlanmalarında ve hayal kırıklıklarında onu avutur, moralini güçlendirir; karşılaşılan bütün güçlüklere r a ğ m e n sapasağlam du-

ran o etik hedefe bıkıp usanmadan işarette bulunur. Bir sevgi ilişkisi değildir bu, ama yine de muhabbetle itiraf eder Kafka: «Sizin için korkuluyor, ama başka türlü olmanız da arzu edilmezdi doğrusu.» «Şimdi dünyayı gördüğünüz sonsuzlukta cesur bir yüreğin gerçeği yanında on dokuz yaşının aldanışı da bulunuyor.» Öğrencisinin kafasına sınırları açık seçik, pek olumlu etik kavramlar yerleştirmek ister. Bugün Kafka'ya bir «dekadens» yazarı olarak bakanlar, belki de onun bu yoldaki âdeta bir okul öğretmenine yaraşan sertliğine şaşacaklar, hattâ içerleyeceklerdir. Minze «güzel saatler» ve «budalalıklar»dan bir arada söz açar bir mektubunda. Kafka pek ciddî bir edayla cevap verir: **«Güzel,** insanın her zamankinden daha iyi olduğu saattir sanırım; **budalaca** ise her zamankinden kötü olduğu saat. «Güzel saatler», kasvetli, bulanık ruh durumlarıyla satın alınamaz; tersine, bütün boz bulanık geleceğe ışık tutar bunlar. «Budalalıklar»a gelince, insanın kendisi bilmese bile ödenir bunların ücreti, hem de o saat; sol elle «budalalıklar»da bulunulur, sağ elle aynı zamanda bunun ücreti ödenir, aralıksız olarak ödenir, ta ki insanda bunu yapacak güç kalmasın artık. «Budalalıklar»ı da her insan yapar, sevgili Minze, hem de ne kadar çok, hem de ne kadar çok. Bundan başalıp da başka şeylerle uğraşacak pek vakit bulamaz insan. Ama söz konusu duruma rıza göstermek için bir neden olamaz tabiî bu ve elbet siz de bu-

nu yapmıyorsunuzdur, yoksa sevgili Minze nasıl olursunuz, değil mi ama.»

Kimi zaman uyarmalarında pek açık davranır Kafka: «Gerekli desteği okulda tabiî hazır bulmayacaksınız, bu destek içinizde olacak sizin, ama belki bunu ancak okulda bulacaksınız içinizde, pekâlâ mümkün hani.» Kızın yakınları onu doğup büyüdüğü yerde alıkoymak ister, alışılmadık bağımsız bir yolun kız tarafından seçilmesini önlemeye çalışırlar. Tamamen kendi içindeki özgürlük özlemine ve kızkardeşi Elli'ye yazdığı o büyük eğitici mektuplara uygun bir tutumla Kafka kızın ailesinden kopmak istemeyişine karşı çıkarak şunları yazar: «Daha hiç görmediğim Teplitz'i sevmiyorum. Ve Teplitz sizin yurdunuz ve nasılsa bir kez tedirgin olmuş bir insan için yurdu, kendini ne kadar aldatmak istese de, yurtluktan pek uzak bir yerdir; anıların, hüzünlerin, dar görüşlülüklerin, utançların, baştan çıkmaların, güçleri kötüye kullanmaların yeridir.» Kızın sağa sola sıçramalarını kabul etmez Kafka, kararında direnmesini ister: «Tavşan değilsiniz ki, Minze!» Hayata kucak açan büyük ahlâkçıların görüşünü kendine özgü bir tutumla tamamen paylaşır bu bakımdan: «Herkes gecelerini haram eden o melûn şeytanını içinde taşır; bu da ne iyi, ne kötü bir şeydir aslında; tersine, hayatın kendisidir: İçinde bu şeytan olmasa, insan yaşayamaz. Yani sizin içinizdeki lânetlediğiniz şey, kendi hayatınızdır. Bu şeytan, dünyaya gelirken size verilen ve sizin kullanıp bir şey yapmanız ge-

reken (aslında harikulâde) bir malzemedir. Bir çiftlikte çalışmanız bana göre bir kaçaklık değil, şimdiye kadar Teplitz sokaklarında otlayan bir sığır gibi kendi şeytanınızı bir yol daha iyi bir otlağa sürmüş oldunuz böylelikle. Prag'daki Karl Köprüsü'nde bir ermiş heykeli altındaki bir kabartma resim sizin öykünüzü anlatıyor: Ermiş bir tarlayı sürmektedir ve sabana bir şeytan koşmuştur. Hani şeytan ateş püskürür henüz (yani bir geçiş dönemi; şeytanın kendisinin de halinden memnun olmadığı süre, tam bir zaferden söz açılamaz,) dişlerini gıcırdatır, ters ters, kötü kötü başını döndürüp efendisine bakar, asabî bir davranışla kuyruğunu bacaklarının arasına kıstırır, ama ne de olsa boyunduruğa vurulmuştur bir kez. Tabiî siz ermiş değilsiniz, Minze, ermiş olun diyen de yok, hem hiç gereği de yok bunun, bütün şeytanlarınızın çifte koşulması yazık ve üzücü bir şey olur, ama bunların büyük bir kısmı için iyidir böyle bir şey ve siz de dolayısıyla iyi ve büyük bir iş yaparsınız. Sadece bana öyle geliyor, onun için söylemiyorum bunları, sizin de benliğinizin en derinlerinde bu yönde bir çaba var.» 1920 Mart tarihli aynı mektupta daha sonra şöyle yazar Kafka: «Kendinizin bir çocuğu olması, sizin için kesin, belki de kurtarıcı bir önem taşıyabilirdi.» Burada, Kafka'nın eserlerinde bulunan ve çocuk sahibi olmayı hayatın en yüce değerlerinden biri olarak öven yerleri anımsamadan yapamıyor insan. Kendisi Meran'day-

ken, Ahlem Ziraat Okulu'na yazılıp yazılmadığını kızdan ısrarla sorup öğrenmek ister Kafka, işin arkasını bırakmaz. Derken bir ara çözüm bulunur: Kız ilkin bir çiftlikte yardımcı olarak çalışacaktır. Kafka kıza hayrandır, kıza şimdiden bir domuz yavrusu verilmiştir yetiştirmesi için. Kleopatravâri çekilmiş daha önceki bir resme değinilerek şöyle denir mektupta: «Bir gübre arabası üzerinde oturan Minze, altın tahtına kurulmuş bir Kleopatra'dan ne kadar daha sevimlidir benim için.» Sonunda Ahlem Yahudi Ziraat Okulu tasarısı gerçekleşir. Minze atıp tutar Ahlem'e, Kafka cevap verir: «Eh, bir kez oradasınız ya, Ahlem'deki bir sürü şeylerden rahat rahat memnun olmayabilirsiniz, elbet haklısınız, hem neden pek iyi bir yer olsundu, Batı Yahudilerinin oturduğu bir yer, bütün bu yerler de çokluk yıkılmalarını gözler durur, belki ilerde bir gün bizzat Ahlem'den bir kalası alıp Filistin'e taşırsınız.» Okumak üzere Lily Braun'un «Memoiren einer Sozialistin»* kitabını salık verir kıza. «Onun da, siz yaştayken, sanırım kendisinden başka yardımcısı yoktu ve mensup olduğu sınıfın ahlâk görüşü (böyle bir görüşün düzmece olduğu muhakkak, ama onun ötesinde de vicdanın karanlığı başlıyor) kendisini az üzüntülere sokmamıştı, ama o mücadeleci bir melek gibi savaşarak hepsini geride bıraktı bunların. Elbet Lily Braun kendi ulu-

* «Bir Sosyalist Kadının Anıları.»

su içinde yaşıyordu. Sizin bu konuda söylediklerinizi kesin şeyler olarak kabullenemem; ayrıca sizin bir yahudiyi sırf yahudi olduğu için sevmeniz gerektiğine veya çevrenize dizilmiş yirmi ya da yüz kadar yahudi kızın size bir ulusun vereceği desteği aratmayacağına inanıyor değildim, hiç değildim, Minze, ama belki ne gibi imkânların söz konusu olduğunu sezebilirdiniz böylelikle. Sonra galiba bir kadının kendi hesabına ulusu içinde yaşamaya gerçekten o kadar ihtiyacı yoktur, ama erkek için gereklidir bu ve dolayısıyla kadın da kocası ve oğulları için buna ihtiyaç duyar. Bunun gibi işte.» Ama hemen sonraki satırlarda şovinizm'e karşı kızı uyarır Kafka. Böylece her tarafta uygun ölçüyü ve orta yeri arayıp bulur. «Mutlu savaşlar» sözleriyle bu önemli mektubuna son verir. Himaye ettiği kıza ayrıca Matliary'den de mektup yazmaya devam eder, hayatının ilerdeki evrelerini, yer değiştirmelerini sadakatle izler Minze'nin, bağımsız kararlar vermesi için ilerde de onu yüreklendirmeye devam eder. Prag-Meyvacılık Enstitüsü'nde ve daha sonra «Bohemya'nın en büyük sebze ve meyva bahçesindeki (Maschek, Turnau)» tecrübelerinden anlatır, ziraatçi olmak yolundaki kendi denemelerinden biraz gurur duyar. Minze'yi şimdi görmek istemez, ancak ilerde Lago Maggiore'de yanında kocası ve çocuklarıyla, boydan boya bir dizi çocukla onu görmeyi arzu ettiğini bildirir. «Hem neden ille Avrupa'daki bir göl olsun, Kinereth veya

Tiberias gölleri de güzeldir. Bir dergiden kesilerek mektuba eklenmiş iki yazı — önemlerine uygun olarak tekrar tekrar okumaktan lime lime oldular — bu konuda biraz bilgi veriyor.» 1922/23 kışında yolladığı çiçekler için Minze'ye teşekkürde bulunur. Galiba istediği değişikliğin kendisi için ne kadar güç olduğunu yazan Minze'nin bir mektubuna, 1923 yılının başında şöyle cevap verir : «Bunun güç olduğunu, Minze, nasıl olur da bilmem. Tamamen umutsuzcasına, yahudice bir girişim bu, ama bana kalırsa umutsuzluğu içerisinde bir yüceliği var. (Hem benim durumumda bile olağanüstü derecede uykusuz, harab eden bir geceden sonra bana öyle geliyor ki, belki hiç de öyle umutsuz bir tarafı yok.) Hani şöyle bir tasavvura kapılmamak elde değil: Bir çocuk kendi başına oyununu oynuyorken beklenmedik bir şey yapıyor, sandalyeye çıkmaya ya da buna benzer bir şeye kalkışıyor, ama bu arada tamamen unutulmuş olan babanın gözü çocuktadır ve her şey göründüğünden çok daha bir güvenlik içindedir. Bu baba Yahudi ulusu olabilirdi sözgelişi.»

Bu mektubun gerisinin ve ayrıca Kudüs Üniversitesi Profesörlerinden Hugo Bergmann'a Kafka'nın 1923 temmuzunda, yani yarı sağlam geçirdiği en son yaz Müritz'den yazdığı mektubun okunmasını salık vermek isterim.

Froylayn Grete B.'ye yazılmış ve henüz yayınlanmamış o güzel mektuplar da bir «nihilist»e uygun düşmeyen pedagojik bir nite-

lik taşıyor. Dostu bayanın uykusuna bile titizlikle göz kulak olur Kafka (bu ilişki üzerine krş. Biografya, 3. Baskı, s. 295 vd.) «Yarı aydınlık bir odada uyumanın ne anlamı var? Böylesi deneyler yerinde değil. Işık da ne oluyor. Değil mi ki her şeye rağmen uyuyorsunuz? Işık uykunuzu kaçırmaz mı, ya da en azından uyumanızı olumsuz yönde etkilemez mi? Hele lâmba da anlaşılan petrol lâmbası olursa. Bu durumda pencere geceleyin nasıl biraz açık kalabilir, ki kalması da gerek. Hani bana kalsa böylesi sorularla sizi rahatsız etmezdim, ama bunu yapan sadece içimdeki tabiî tedavî uzmanı.» Ve okuyacak kitaplar salık verir kıza Kafka : «Uyumak okumaktan iyidir; ancak bu şartla size bir kitap ismi vereceğim, şüphesiz şahane bir kitap, ayrıca Viyana'da iyi olarak ne bulunuyorsa, hepsi var içinde. Lûtfen okuyunuz. Kontes Lulu Thürheim'ın 2 cilt olarak Georg Müller Yayınevi'nde çıkan «Mein Leben»* adlı kitabı. Üniversite kitaplığında mutlaka vardır, oradan alabilirsiniz.» Kızın bütün yaşayış tarzını yeni baştan düzenlemek ister Kafka. 3 Mart 1914 tarihli bir mektubunda şöyle der : «Sevgili Froylayn Grete! Başınızın ağrıması, tabiî tedavi uzmanı için şaşılacak bir şey değil, ama dostunuz için pek üzücü. Gelgelelim yaşadığınız hayat tarzında başağrılarından uzak kalmak nasıl mümkün olur? O kadar çalışır, pek sokağa

---

«Hayatım.»

çıkmaz, asla spor yapmaz, akşamleyin kanepeye uzanır, oradan yatağa geçer, pencereyi kapayarak uyur, gece gaz lâmbasını yanık bırakır, hemen her gün (bir defasında böyle yazmıştınız) sizi üzen haberler alır, ailenizce kendinizi terkedilmiş hissederek buna kahırlanırsanız (sık sık ailenizi ziyaret etmiş olan F., annenizin sizi özlediğini ve bir iş bulup Berlin'de çalışmanızın kendisini mutlu kılacağını anlattı) olmaz tabiî. Böyle her bir taraftan üzerine çullanılırsa, en sağlam bir kafa bile dayanamaz nihayet. Yaşayışınızda yapacağınız ilk ve pek hafif bir değişiklik olarak acaba bir süre, benim sözümü tutup, bitkisel yoldan beslenemez misiniz? Hani sizin de pek açıkça gördüğünüz ve dolayısıyla zararlı etkilerinden biraz kendinizi koruyabildiğiniz bu küçük pansiyon cehenneminde hiç sanmam ki pek iyi beslenesiniz. Yoksa o 'suratsız adam' tersine pek nefis yemek mi yapıyor? Et yemeklerine gelince: sizinkisi gibi öyle kahırlar üzüntüler içindeki, aşırı ölçüde yorgun bir vücudu (saat on bire kadar büroda, Allah saklasın!) kasıp kavurmaktan başka bir şey yapmaz; başağrıları da vücudun bu yüzden sızlanmasıdır sadece. Oysa Hofburg Tiyatrosu yakınında Opolzer Strasse'de sebze yemekleri yenebilen bir yer var, benim bildiğim en iyi yer. Temiz, sevimli bir pansiyon, pek tatlı bir karı koca işletiyor. Hattâ belki de çalıştığınız büroya daha yakındır şimdiki yerinizden. Öyle sanıyorum ki, şimdi yemek vakti olunca eve koşuyor,

sonra aynı yolu gerisin geri koşup büroya geliyorsunuz. 'Thalisia'nın (pansiyonun adı bu) şimdi kaldığınız yerden daha ucuz olduğu yüzdeyüz ve ucuzluk da, ayrıca ailenize para yollamanız gerektiğine göre (eskiden hiç düşünmemiştim bunu; öyle ya, böyle bir şeyi sizden kim isteyebilirdi?), sizin için önemlidir herhalde. Sizin bu pansiyonda çok daha iyi ve zevkle yemek yiyeceğinizden (belki hemen ilk günlerde olmaz bu), genel olarak kendinizi daha serbest ve dayanıklı hissedeceğinizden, karanlıkta ve daha iyi uyuyabileceğizden, daha bir dinç ve inşallah başınız ağrımadan uyanacağınızdan hiç şüphem yok. Bir deneseniz.» Kafka tavsiyeleri üzerinde şiddetle diretir: «Nasıl, başağrılarınız geçti mi? Öğütlerimi deneyeyim demedikten sonra, bunlar için kuru kuruya teşekkür etmeniz yetmez bana. Yazık ki Prag'daki vejeteryan lokantası pek kötü ve pis, sizi oraya dâvet ederdim yoksa.» Beri yandan güçlü bir uzgörü ve sağgörüye tanıklık eden sözlerle Kafka, ailesinden ötürü üzüntüler içinde yaşayan kızı avutmaya çalışır: «Sanıyorum anneler ve babalar çocuklarına karşı, çocuklarının kendilerine karşı olduğundan daha âdildir. Her ne kadar, hattâ belli bir ölçüde bunun tersi gibi görünürse de, öyle değildir. Tabiî her vakit varolan karşıtlıklar bazı hayat koşullarıyla daha çok gerginleşir gerginleşmez, yer yer kibirli davranışların doğduğu görülür. Anneler ve babalar temelden tanır çocuklarını, yine de onları görmezlikten gelir-

ler; bunun gibi, çocuklar da anne ve babalarına öyle davranacaklarını sanırlar. Boyun eğmek güçtür, hele böyle tastamam anlatılan bir ilişkide; ama verilecek bir yargıda kesin bir önemi yoktur bunun.» Nefret ettiği işiyle ilgili olarak da, büyük bir inandırıcı güç taşıyan avutucu sözler yollar kıza, dünyaya açık, sabırlı bir danışman gibi davranır; nitekim ben de kendisini, pratikteki birçok durumlar dolayısıyla ikide bir böyle bir danışman olarak tanımış bulunuyorum. Bu arada tabiî kendi kendini yermekten de geri kalmaz Kafka: «Yazı yazma yeteneği asla benim elimde değil. Bir hayalet gibi geliyor ve gidiyor.» Ama güzel okuma alanında kendi değerine inanır ve Grillparzer'e hayranlığını belirtir: **«Der arme Spielmann*** güzel, değil mi? Bir ara küçük kızkardeşime okuduğumu hatırlıyorum, başka hiçbir eseri o ana kadar böyle okumamıştım. İçim öylesine bununla doluydu ki, vurgulama, soluma, ses, metni duyuş ve anlayış bakımından hiçbir hataya yer yoktu, gerçekten insana özgü olmayan bir tabiilikle kopup geliyordu içimden, telâffuz ettiğim her kelimeden ötürü kendimi mutlu hissediyordum. Bir daha tekrarlanacak gibi değil, asla bir daha aynı şeyi okumaya kalkamam.» Kafka bir yol gösterici olarak kız için ne kadar önemli, hattâ gerekli olduğunu bilir ve kızın bir umutsuzluk feveranını şöyle cevaplandırır: «Dünkü mektubumun ne kadar gerekli olduğunu anlayın iş-

* Fakir Çalgıcı.

te. Bensiz yapamazsınız, dünyada olamaz bu. Zaten böyle bir şeye göz yumamam. Hem bunu yapmanız için bir neden de yok ortada.» Olanca çabasını harcayarak, kızın moralini güçlendirmeye, kendine güvenini artırmaya uğraşır : «İnsanlara karşı genel olarak davranışınızı anlatmakla ne demek istediğinizi doğrusu pek anlayamadım. Kesin olduğu kadar genel sözler, ama ne Genel'e, ne de bana uygun, yani yine zavallı tedirgin başınıza dert olan, benim hakkında hiçbir şey bilmediğim ya da pek az şey bildiğim büsbütün özel bir duruma uyuyor sadece. Benimle ilgili söylediklerinizin bir tanesi doğru değil. Bana karşı o kadar yerinde ve hele o kadar yolunuzdan şaşmaksızın, ne kendinizi, ne de beni umursayıp yolunuzdan şaşmaksızın davrandınız ki, sanki başka biri değil de, bağımsız, hayırlı, sevimli bir hayatla donatılmış kendi vicdanımdınız. Bana inanın. Belki genellikle kendi hakkınızda da aldanıyorsunuz. Belki olurundan çok kendinizden başka tarafta gözünüz, olurundan çok iyisiniz, olurundan çok kahramanca davranıyorsunuz. Size minnettar kalmaları gereken pek az kimse bulunmayacaktır.» Derken Kafka tamamen olumlu bir ülküyü, sadakat ülküsünü dile getirir bir yerde: «Ne diye kendinizi kahredip duruyorsunuz, Froylayn Grete? Hem de o kadar çılgıncasına? Bana hoş davranmadınız mı? Bana hiç iyiliğiniz dokunmadı mı? Bana karşı ha! Benim ki, sizinle ilgili olarak içimde hep şu duygu yaşıyor: iki türlü saf, gözyaşsız,

güçlerimizin sınırlarını döven mutluluk var: insana sadık kalacak ve kendisine karşı sadakat duyulacak bir kimseye sahip olmak, kendi kendine sadık kalmak ve kendi kendinden eksiksiz yararlanmak, geride kül bırakmadan kendini yakıp tüketmek.» Bedensel ve ruhsal iyileşmeye tabiî tedavi bilimine, ilâçlara karşı antipatiye, «bugünkü tıbbın lânetlenmeye lâyık» olduğuna ilişkin bir sürü satırlar bulunmaktadır Froylayn Grete'ye yazılan mektuplarda. Bütün bu yergiler gerisinde sezilen özlem ise sade ve tabiî bir yaşayış tarzıdır.

Dostlarına ve bayanlara, en başta Minze'ye yazdığı mektuplar, sanat eserleri dışında Kafka'dan kalan, sanatçıya ilişkin en zengin bilgilerle dolu ve insanî bakımdan alabildiğine duygulandırıcı belgelerdir. Özellikle Minze'ye yazılan mektuplar, yanlış varsayımlara dayanılarak yaratılan Kafka - dekadens efsanesi'nin hiç olmazsa bir bölüğünü yokedemiyorsa, bunda bir bit yeniği var demektir. Kafka, söz konusu mektuplarında asla çaresizlik içinde bir insan değil, tersine hayata söz geçirmeye ve onu kendi belirlediği yönde biçimlendirmeye girişebilen bir kimse olarak karşımıza çıkar.

Kafka, o sevimsiz yalnızlığa kaymanın zehirine yenilme tehlikesini erkenden görmüştür («Değişim» bu yalnızlığa kayışın bir simgesidir). Ancak bu tehlike bir çiftdeğerlilik taşıyordu; çünkü yaratıcı bir kimse için yalnızlığa kayış (İzolasyon) bir ölçüde bir zorunluluktur. Ancak yalnızlığın sessizliğinde yaratıcı

kimse biricik doğru olan sözü işitir; ancak böyle bir durumda kendini inancının en derin bölgesi içerisinde kavrayarak manevî dünyanın sonsuzluğunun bilincine varmayı umabilir. Böylelikle, günlük notlarında hayır ve bereketinden Kafka'nın ikide bir söz açtığı yalnızlık, her şeye rağmen, sonunda yine büyük sevgiye açılmış olur. Bundan böyle hiçbir egosentrizm, hiçbir «bekârlık» havası taşımayan asıl yalnızlıkta, kalp açılıp genişler. Gerçek topluluğa götürür Gerçek. «İtiraf, mutlaka itiraf, çat diye birden açılan kapı, şimdiye kadar dışarıya sadece bulanık yansısı vuran dünya, evin içinde gözükür.» İşte Kafka'nın ana sezgilerinden biri: Dış içsel yoldan yaşanır. Ve şu sözlerle insanların toplu yaşamının doğruluğunu benimser Kafka: «Ancak kendisinin olmadığı şeyi, yani yalanı bildiri konusu yapabilir insan. **Ancak koroda belli bir gerçek saklı bulunabilir.**» «Eskiden bir heykel grubunun bir parçasıydı...» sözleriyle başlayan bir diğer özdeyişte, nasıl bir zamanlar insanlığın bütün çabalarıyla, güzel sanatlarla, bilimlerle ve zanaatlarla ilişki içerisinde yaşadığını anlatır Kafka. Ne yazık ki, grubu terketmiştir, ama «eski zamanlara karşı bir özlem» kalmıştır geride ve bu da içinde yaşanılan zamanı bulandırmaktadır. «Ama yine de bu özlem yaşama gücünün önemli bir öğesi ya da belki kendisidir.» Ne var ki, bu yaşama gücünün hastalık yıllarında (Dora Diamant'la ilişkisinin kendisini yeniden güçlendirdiği hayatının son yılı bunun

dışında kalıyor) fena halde tehlikeye düştüğü, nerdeyse kırılıp koptuğu muhakkak. Öyleyken Kafka, **toplum** duygusunu dostluk duygularıyla bağlı bulunduğu genç bir kızın ruhunda pedapojik bir yoldan filizlendirmeye çalışır. Özellikle Minze'ye yazdığı mektuplardan, Kafka'daki bu pedagojik yönün ne kadar güçlü olduğunu görmek insanı duygulandıracaktır. «Yokedilmez bir şey vardır;» denir özdeyişlerin birinde, «her insan tek başına Yokedilmez'dir ve aynı zamanda bütün insanlarda ortaktır Yokedilmez, insanlar arasındaki örneği bulunmayan o çözülmez bağın nedeni de budur.»

Janouch'la konuşmalarında ve daha başka vesilelerle söylediği sözlerde bütün insanlığın, ama özellikle geleceklerini yeni bir bürokrasi tehdidi altında gördüğü işçilerin alınyazısıyla yakından ilgilendiği görülür Kafka'nın. Janouch'la konuşmalarında âdeta Cilas'ın «Yeni Sınıf» kitabına öncülük ederek doğrudan doğruya şunları söyler : «Bir sel ilerlere yayıldıkça, sığlaşıp bulanır su. Devrim buhar olup uçar ve geriye yalnız yeni bir bürokrasinin balçığı kalır. Acılar içindeki insanlığın kelepçeleri büro kâğıtlarından yapılmaktadır.» — «Her gerçek devrim gelişiminin sonunda ortaya bir Napoleon Bonapart çıkar.» — Kafka bayraklı ve sancaklı bir işçi gösterisinin hemen arkasından şöyle der : «Pek kendi değerine inanmış, kendinden emin ve keyifleri yerinde bir halleri var. Yola hâkim bulunuyor

ve sanıyorlar ki, dünyaya da hâkimdirler. Oysa gerçekte yanılıyorlar. Arkalarında daha şimdiden sekreterler, memurlar, meslekten politikacılar, kendilerine iktidar koltuğunu hazırladıkları bütün o modern sultanlar bulunuyor.» — Ama bu sözlerden, Kafka'nın, insanlığın adalet içinde sosyal gelişiminden umudunu kesmiş biri olduğunu çıkarmak doğru olmaz. «Amerika» romanının son bölümünde herkes için bir yer, iş ve yiyecek bulunan bir toplum vizyonunun tablosunu çizer. Yalnızlığının yaşantı cehenneminden, dolayısıyla iki katlı bir özlemle bakar topluma, bu da Kafka'nın yüce sanatındaki o esrarengiz ve çelişmeli etki güçlerinden biridir. Toplum, adalet ve bütün insanlarda ortak özellik; yalnız bu romanda değil, her vakit son sözü olmuştur Kafka'nın.

ÜÇ ROMANINDA KAFKA'NIN DİNSEL GELİŞİMİ

Şu tezi atmak istiyorum ortaya: Kafka yorumları pek sık olarak yanlış yollara sapmış, çünkü yazarın **gelişimini** görmemiştir.

Sanat çalışması acınacak derecede kısa sürdüğü halde, Kafka'nın aynı insan olarak kalmadığı, hayat koşullarının elverişsizliğine rağmen, hattâ ölümcül hastalığının kâbusları ortasında hatırı sayılır bir iç olgunlaşmayı gerçekleştirebildiği, hani pek kolaycacık unutulur hep. Dinamik yükselişi farkedilmez, büyüyüp gelişen biri olarak görülmez de, ikide bir duruk bir bütün olarak bakılır Kafka'ya.

Üç büyük roman, Kafka yolunun simgesel konaklarıdır. Bu romanlardan ilki, henüz gelişimini tamamlamamış yazarın her bakımdan

bir denemesi olan «Amerika», baştan çıkarılmış bir genci anlatır. İkide bir, aslında suçsuz ve pasif, Kötü'nün cazibesine kaptırır kendini bu genç; ama tabiiliği ve saflığı, ısrarla yoluna çıkan çamur ve çirkeflerden onu korur. Amerika'ya göçeden Karl Rossmann doğrusu örnek bir delikanlıdır, karakterindeki temizlik Kafka ruhunun en sevimli yansılarından biridir. Şunu da söyliyelim ki, Kafka'nın da büyük bir değerbilirlikle açıkladığı gibi, yazarın tamamen öz malı olmayıp, Dickens'in çocuk kahramanlarına borçludur varlığını. Yaratış pandülü işte bu alabildiğine aydınlık figüre dokunduktan sonra ters yönde yoluna devam ederek, alabildiğine karanlık bir geceye girmiş ve Kafka, Doğru'yu görmekte şaşmaz bir yenetek sahibi bu enerjik delikanlının yanısıra, binbir kuşku ve uyuşukluğun yiyip bitirdiği, bocalamalar içerisinde çalkanan «Dâva» kahramanı Josef K.'yı yaratmıştır. «Amerika»da Kafka ruhunun özellikle aydınlık tarafı dile geliyorsa, «Dâva» sanatçının hemen yalnız karanlık çizgilerini verir, yani her iki roman da tek yönlü anlatılardır. Bu arada, tabiî, K. lehinde ya da Rossmann aleyhinde birtakım noktaların da savaşa sokularak, iç yargı organı, yani vicdan gözü önüne serildiği görülür. Her şeyi hafiften alma huyu ve aceleciliğine («acelenin yarı uykusunda»), kendisinin de hoş görmediği bir soğukkapliliğe ve hesaplılığa rağmen, K. «Dâva»da bir vicdan adamı olarak kalır hep. Böyle bir kimse olarak kendi ken-

disini yargılar, hatalarını görüp bunların kefaretini öder. Roman bitimindeki o tüyler ürpertici idamın bana kalırsa bir intihar olarak yorumlanması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldı mı, «Dâva» kahramanı, o sevimsiz havailiğinden bir hayli kurtarır kendini; çünkü işte bu havailik, gerçek büyük duygulara bu yeteneksizliktir ki, Josef K.'nın hastalığını oluşturmakta, onu mahva sürüklemektedir. Ama şüphesiz K., iblislere karşı savaşa çıkacak bir adam aşamasına yükselemez.

Belki de Kafka üçüncü romanı «Şato»yu bunun için yazmış ve kahramanına yeniden otobiografik başharf K. adını vererek, aynı kişinin bu romanda olgunluk merdiveninin daha yukarı basamağına eriştiği bu şifre yardımıyla ima etmek istemişti; tabiî zihinsel bir plânlamayla değil, sezgi yoluyla. «Amerika» romanı bir **tez** (suçsuz, bozulmamış bir insan), «Dâva» **antitez** (uçup giden suçsuzluğunu uyuşukluk içinde savunmaya çalışan, bozulmuş biri) ise, Kafka'nın son büyük romanı olan «Şato» bunların âdeta bir sentezidir; Kafka'nın hayatının genel bir toplamı, onun bir «Faust»udur. «Şato»daki K., ne Karl Rossmann gibi su katılmamış bir aptaldır, ne de «Dâva»daki Josef K. gibi yitiklik içinde sürüklenip gider; tersine aktif bir yaradılışı olup, pek zengin bir hayat tecrübesine sahiptir; savaşçı bir kişidir, benliğinde var olan Hegel'ci anlamdaki çelişkiler birbirini etkisiz kılmakta ve roman düzeyini daha bir yüksekliğe ulaştırmak-

tadır. Öbür iki romanda da yer yer çakıp söndüğü görülmekle beraber, asıl «Şato»da iki yardımcı, muhtar v.b. ile enine boyuna ramp ışığına çıkan arkaplândaki humor yönünde böyle bir yükselişe raslanır. «Şato»da K. cesaretle karşı çıkar alınyazısına, açgözlü olmayan, alçakgönüllü bir amaç koymuştur kendine, bunun arkasından koşar hep: Bir aile kurmak, bulunduğu yere yerleşmek ve toplum içinde namusuyla çalışıp geçimini sağlamak. Mertçe uğraşacak didinecektir; kendi kendisiyle bir birlik içinde bulunur; Kleist'in İsviçre'de, Thuner See kıyısındayken ve bundan hemen önce, ilerdeki yaşayışı için çizdigi programın bir eşini izlemek niyetindedir, ama kendi yetersizliğinden çok, haşin, insalcıl olmayan bir çevrenin dış engellerine çarparak yıkılır. Şüphesiz romanda «iç» ve «dış»ın bazan esrarengiz bir şekilde birbiriyle kaynaştığı görülür. Olurundan fazla alçak gönüllü dostum Kafka, kendi kendine «evet» diyemiyen biriydi; «Şato»da ise kendini onayladığına ilişkin alabildiğine güçlü başlangıçlar bulunuyor; eğer hastalık, bitkinlik ve ölüm Kafka'daki yükselişin devamını önlememiş olsaydı (bir defa, bütün kitapta bir defa inayet eli uzanır ve bu eli uzatan Şato memuru Bürgel önünde bilmecemsi bir tarzda uyuyakalır K.), belki de daha başka sanat eserleri veya kutsal bir yaşayışın son derece önemli anıtları halinde filizlenecekti bunlar. «Şato»daki K., Kafka'nın yarattığı en erkeksi, erkeklikten yana öteki-

lerle kıyaslanamayacak bir kahramandır. Erkeksi, dolayısıyla dramatiktir; çünkü alınyazısına karşı çıkar, sonra da bu alınyazısı tarafından ezilir. «Şato», Kafka'nın zaman bakımından en son romanı olduğu kadar, onun en renkli, en önemli, gölge ve ışığı en âdil ölçülere göre bünyesinde toplayan bir eseridir.

Kafka ile aramdaki dostluk, hayatın karşıma çıkardığı kıyaslanmaz ölçüde sayısı kabarık yazar ve şairlerle aramdaki ilişkilerden daha başka yasalara uyuyordu. Tanıdığım hemen bütün yazarlar (sadece övülmeye değer birkaçı bunlar dışında kalıyor), sanattan söz açıldı mı, hep kendi eserleri ve tasarılarından konuşur, karşılarındakinin ne yazdığı, ne gibi tasarıları olduğunu asla sorayım demezler, bu türlü bir sorunun üstesinden gelseler bile, bunu uykudaymış gibi bir ilgi kırıntısıyla ve çokluk sırf nezâket olsun diye yaparlardı. Oysa Kafka'da durum bunun tam tersiydi; büyük bir hareket, hattâ iştahla ve en yapmacıksız bir ilgiyle hep sormuştur Kafka, karşısındakinin tasarladığı ya da o anda bitirdiği çalışmaları öğrenmek istemiş, fikirler verip mektuplar yazarak ve ikide bir sorup soruşturarak bu çalışmaların ilerlemesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Kendi eserlerine gelince, bunların son derece seyrek lâfını etmiş, bu konuda konuşmasını sağlamak için çokluk üzerine düşülerek karşı koymasını ve çekingenliğini içten bir sevgiyle yenmek gerekmiş, kendiliğinden kalkarak, yazılmakta bulunan bir ese-

rinden söz açması ancak pek olağanüstü durumlarda olmuştur. İşte böyle durumların seyrekliğinden ötürüdür ki, Kafka'nın yazdıkları ve yazmayı tasarladıklarıyla ilgili olarak bana anlattığı üç beş şey tastamam aklımda kalmış bulunuyor, dolayısıyla bunların doğruluktan yana sorumluluğunu yüklenebilirim. Beri yandan, Kafka'nın bana yazdığı her satırı, hiçbir önemi yok gibi görünenler de içinde olmak üzere sakladım ve bunu da öyle bir zamanda yaptım ki, henüz Kafka asla bir üne kavuşmamış, hattâ tanınmamıştı. Ayrıca, eserleri ve sanat görüşleri üzerine Kafka'nın bana söylediklerini çokluk kelimesi kelimesine not ettim.

«Amerika» romanına yazdığım sonsözde (1927), ne yazık ki tamamlanmadan kalmış romanın devamıyla ilgili olarak Kafka'nın bana söylediklerini açıklamış bulunuyorum; şimdi burada üç kelimesini özellikle belirterek tekrarlayacağım bunları: «Kafka **muammalı** sözlerle, gülümseyerek, genç kahramanın, bu 'âdeta sınırsız' tiyatroculuk mesleğinde özgürlüğe, desteğe, hattâ yurduna ve annesiyle babasına sanki bir **cennetimsi sihirle** yeniden kavuşacağını ima etti.»

Kafka eserlerinin kimi inceleyicileri, bana söylenen bu sözlerle, «Amerika» romanının kahramanı Rossmann ve «Dâva» romanının kahramanı Josef K.'yla ilgili olarak bizzat Kafka'nın açıklamada bulunduğu ve aynı şekilde tarafımdan yayınlanan günlük notu arasında bir çelişki görmek istiyorlar. Günlük no-

tunda şöyle denmektedir: «Rossmann ve Josef K., Suçlu ve Suçsuz, sonunda ikisi de aralarında ayırım gözetilmeksizin ölümle cezalandırılacak, Suçsuz sert bir darbeyle yere serilmekten çok, nispeten yumuşak bir el hareketiyle bir kenara itilecektir.»

Hani ben de hayli zaman burada bir çelişki olduğu görüşünü muhafaza ettim ve «Herhalde Kafka bana romanın devamıyla ilgili plânını öyle bir zamanda anlattı ki, henüz roman için uzlaştırıcı bir son düşünüyordu ve dünyevî bakımdan da uzlaştırıcı bir son olacaktı bu, ama demek sonradan tutup plânını değiştirdi.» diye düşünerek, bu çelişkiyi kendi kendime açıklamaya çalıştım. Böyle bir açıklama Kafka'nın çalışma yöntemine de uygun düşüyordu. Bu yöntemle ilgili olarak sık sık şunları söylemişti bana: «Karanlık bir tünel içerisine yazar gibi yazmak gerekiyor, karanlık içerisine yazar gibi, kişilerin ilerde nasıl gelişeceklerini bilmeden.» Ayrıca Kafka, bir sanat eserinin değerlendirilmesinde şu ölçüye başvurulmasını istemiştir hep: «Gerçek bir sanatçının kişileri gitgide kendilerini bağımsız kılar, yaşama güçlerini kendi içlerinden alır, kendi içlerinden gelen bir güçle devinimlerde bulunur ve kimi zaman bu kişilerin alınyazıları yaratıcılarını şaşırtan eğriler çizer.»

Ne var ki, «Amerika» romanıyla yeniden uğraşmam, ikinci bir ihtimalin kapılarını açtı bana ve öyle görülüyor ki, bu ihtimal soruna ayrı bir aydınlık getiriyor. Daha önce sözü

edilen iki plân arasında en ufak bir çelişme yoktur, Rossmann gerçekten «öldürülmüştür» yazar tarafından, romanın son bölümü bir vizyon'dur ve buradaki olayların zamanı (şüphesiz zaman ve mekânın sözü edilebilirse artık) bir zamansızlık, bir başı ve sonu olmayıştır, ama tabiî bu dünyadaki hayat açısından; yani herkese gerçekten bir yer bulunan, herkesin bir işe yarayabileceği öteki dünya ve apayrı bir ara ülkedir burası. Rossmann, Karl Jaspers'in şu sözlerle tanımladığı bir transendens'e kaymıştır: «Varoluşu içerisinde tek olarak insan... transendental Tanrı'ya olan bağlılığında ve bu bağlılık sayesinde bütün dünyaya karşı bağımsızdır.»

Kafka'nın «Amerika»'nın sonuyla ilgili plân üzerinde bana söyledikleri bu ışık altında okunursa, «cennet» sözü (bunun dünya küresinde belli bir yer olmadığı ortadadır ve benim sezgisel olarak kullandığım «muammamsı» deyimi öyle bir anlam kazanmaktadır ki, Kafka anlatımının ve bazan yanıltıcı bir karakter taşır görünen özel bildirilerinin bütün o çifte anlamlılığı, o kesinlikten uzak niteliği buradan açıkça görülebilmektedir.

Gerçi romanın sonunda Rossmann «kabul edilir» edilmeye («Kabul edilir» sözü, benim romanı dramatize ederek uydurduğum bir şey değil; Kafka'nın kendisi eserinde bu sözü ve bunun eş anlamlılarını kullanmaktadır: «Biraz daha çabuk yürüseniz, zaten kabul edilmeniz çok uzun sürdü» ve benzeri daha birsürü yer-

ler.), ama Rossmann'ın kabul edildiği meslek bu dünyanın bir mesleği değildir. Fantastik havası, çocuksu, oyunumsu, borazanlı, şen, yalın, melekçe görkemiyle bu son bölümü, Amerika'nın amaçlarla bağımlı hayatından ayıran birçok özelliklerde, ayrıca şaka ve ironili bir babacanlıkla çizilen kişilerin birçok sözlerinde, özgürlüğü ve ilâhi bir yurdu içine alan, bu dünyaya ait olmaktan uzak bir varoluşu gösteren işaretler bulunabilir. Dolayısıyla Kafka'nın, romanın sonu için düşündüğü her iki plân arasındaki çelişme ortadan kalkmış olmaktadır.

Gerçi bir din kurucusunun değil, ama dinî yönelimli bir sanatçının yarattığı, Pratik-Ölçülebilir'e değil, metafiziğe çevrik böyle bir sonla, Kafka'nın dünyasını anlatırken sözünü ettiğim o nazlı teselli ve aydınlık damlasından hiçbir şey yitirmez roman. Kafka'nın dünyasında bu bir damla teselli ve aydınlığa karşılık yığınla acılar ve çileler bulunduğu noktasında, Kafka'nın gerçek hayranlarıyla şüphesiz aynı görüşteyim. Bununla beraber, Kafka'da dile gelen umutsuzluğa bakarak, onun kimi eserlerinde («Değişim»de bulunmaz sözgelişi her şeye rağmen kendini gösteren pek ince, ama asla yabana atılmayacak umut dilimini büsbütün unutmamak gerekir. Dokuz ölçek umutsuzlukla, bir ölçek de umut karışımından oluşur bu eşsiz yazarın eserleri. Rossmann'ın bir varoluş biçiminden çıkıp, çağdaş insana özgü Saçma'nın, Korkunç'un, Kovalanmışlık'ın bundan böyle bulunmayacağı bir var-

oluşa geçmesi, romana bir piyanissimo yumuşaklığını verir. Burada bir kez daha Jaspers'i anmak isterim. «Der philosophische Glaube»* adlı kitabında şöyle der Jaspers: «Kutsal kitap dini (bu deyimle Hıristiyanlık ve Museviliğin ortak temellerini kasteder Jaspers) Trajik bilincinden yoksundur ya da Trajik'i yenmiştir.» «Amerika» romanında da insan olma trajiğinin yenildiği görülür. İnsan aşağılanmaktan kurtulur, Hegel'e göre serbest bir deyişle kelimenin üç ayrı anlamında «kaldırılır» ortadan: Kaldırılıp yokedilir, bir kenara kaldırılır, kaldırılıp yükseğe alınır. Ayrıca, romanda bu kurtuluş bir kesinlik içinde değil, çevresi bir sürü şüphelerle sarılmış olarak dile getirilir; öyle ki, Rossmann için olduğu kadar, onun alınyazısım paylaşacaklar için de karar verme özgörlüğüne bir yer kalabilsin.

Şimdi, «Amerika» romanının bu açıdan gördüğümüz sonuyla, bundan hatırı sayılır ölçüde daha kötümser «Dâva»nın uyumsuz sonunu karşılaştıralım; «Dâva»da kahraman ölür ve yazar sanki ölen kendisiymiş gibi şöyle der: «Bir köpek gibi, dedi, sanki bunun utancı kendisinden sonra da yaşamalıydı.» Oysa böylesine nihilist bir utanç havasından uzak bulunur «Amerika»; dolayısıyla, nüansları sezecek bir duygudan yoksun değilsek, Kafka'nın aynı zamanda bağrına bastığı şüphe ve inanç arasında ne kadar az bir uzaklığın

* «Felsefi İnanç»

bulunduğunu yavaş yavaş anlamaya başlarız.

«Amerika»da kahramanın suçu, daha doğrusu attığı yanlış adım açık seçik belirlenmiştir. Hatadan çok, bir şanssızlıktır bu. Rossmann'ın başına gelen felâketlerin her birinde bir «aslında suçsuzluk», Korkunç ile Komik arasındaki tuhaf yerini titizlikle muhafaza eden bir ironiyle romanda kendini sezdirir hep. Oysa Josef K., o esrarengiz mahkemede ne için cezalandırılır? Öyle bir mahkeme ki, en yüce kademesi karanlık içindedir, yanına varılamaz, hattâ birçok defa anlaşılmayan yersiz davranışlarda bulunur; tıpkı Tevrat'ın «Eyüp» kitabındaki ilkin yanma varılamayıp bir muamma olarak kalan ve hem Eyüb,, hem de Eyüb'ün dostlarınca (bunlar için sonunda da değişmez durum) doğru dürüst görülemeyen Tanrı gibidir.

Josef K. sevgi yoksulluğu, sırf dürüst bir kimse oluşu ve soğukkalpliliği yüzünden cezalandırılır veya bana kalırsa kendi kendini cezalandırır, kendini hoş görmeyerek sigaya çeker. İkide bir öylesine küçümseyerek baktığı, ama aslında yine de kabullendiği esrarengiz mahkeme, kendi vicdanıdır K.'nın; bu vicdan önünde hayatından, yeryüzündeki yaşayışının havailiğinden, uyuşukluğu ve umursamazlığından memnun değildir. İlkin arka plânda kalıp, sonra kendini açık seçik belli eden bu memnun olmayışta ceza ve yargı, beri yandan kefaret, yani «Dâva» romanının katharsis'i saklı bulunur. Josef K. sevmez kimseyi,

sadece sevgicilik oynar, onun için de ölmesi gerekir. İşinin ve gündelik hayatının gereği olarak bir arada bulunduğu kimselerle arası açıktır, olsa olsa gölge kişiler gözüyle bakar, umursamaz bunları, hattâ şiddetle arzuladığı Froylayn Bürstner bile onun için bu gölgemsilikten kurtulamaz, ancak seksüel bir yaratık olarak onu ilgilendirir. Froylayn Bürstner'e karşı duyulan yakınlığın da, romanda yer yer çakıp parıldadığı görülen, ama aforozlanmışlık ve hayaletimsilik ülkesini bütünüyle terkedip, insaniliğin tam ışığına hiç kavuşamayan o bir dizi şehvetli arzulardan pek bir farkı yoktur. Hattâ annesine karşı bile ancak soğuk bir ilişkisi vardır K.'nın; uzakta yaşayan annesine para yollayarak yardımda bulunur, ona bakar, ama sadece yılda bir kez, sadece doğum gününde görmeğe gider annesini. Çoklarının gözünden kaçmış görünen pek önemli, ne yazık ki fragman olarak kalmış bir bölüm, Josef K.'nın bu doğum gününü, yani anne kalbiyle arasındaki son bağı da unuttuğunu gösterir. Böylece Josef K., bir başına ve soğuk, yaşar, ama bu arada doğru olanı, yakışık alanı yaptığına da inanır düpedüz. İşte bu da onun ikinci hatasıdır: **Kendini haklı görme.** Yani **soğuk kalp** ve **kendini haklı görme**; ikisi birden ağı örer ve Josef K. yakalanır bu ağa. Dâva ve hemen roman başındaki simgesel tutuklama, doğrusu sık örgülü ağı toplamamış, tersine kara bulutları dağıtan bir şimşek gibi onu parçalamıştır. Bu durumda

gündelik yaşayışından, «acelenin yarı uykusundan aslında uyanması gerekirdi K.'nin. Gelgelelim Josef K. ilkin suçluluğunu kabule yanaşmaz; herkesi, herşeyi suçlamaya bakar. Mahkemeyi, aleyhindeki koğuşturma ve soruşturmayı, üst yargıçları ve yürütücü organları suçlu, **yalnız kendini** suçsuz bilir. Dört bir yanda kusurlar, gülünçlükler, hattâ pislikler bulur, yalnız kendi kendisinde görmez bunları. Ancak ağır ağır ve giderek, ne kötü ruhlu bir yaratık olduğunu anlamaya başlar. Dâva bir arınıp paklanması, gözünün açılması, kendi gerçeğini öğrenmesi olur aynı zamanda. Geriye dönüş için vakit çok geçtir, ama yine de bitim monologunda **ima yollu** söz açılır **nedametten**, romanın orasına burasına serpiştirilmiş tek tük cümlelerde buna değinilir, sözgelişi suçluların koğuşturma ve soruşturma sırasında **gittikçe güzelleştiklerini** bildiren o alabildiğine duygulandırıcı sözlerde bu nedametten dem vurulur ve besbelli suçlunun arınması ve tövbe anlatılmak istenir bununla. Strindberg, Tolstoy ya da Rilke gibi, ilkelerini koyu kaba çizgilerle belirtip, ısrarla okuyucuların dikkatine sunmaz Kafka. Kendini bir çekingenlikle saklar, pek kolaycacık incinen bir duygu adamıdır, ele geçirilmeyi bekler hep; nasıl ki Kierkegaard yalnız olduğu, kendisini izleyecek kimse bulunmadığı kanısıyla yaşamışsa, Kafka da öğrenci yetiştirmeyi düşünmemiştir. Bu tutum, ince bir gerçek sevgisi ve gururla dolu olmasına rağmen, kimi bakımından insan-

cıl görülmeyebilir. Ne var ki, hem Kafka, hem de Kierkegaard'ın ruhlarında buna karşıt eğilimler de yer almış, her ikisinde de o katı sınırları yumuşatan öğretici ve eğitici bir yeteneğin özellikleri yaşamıştır. Ama her şeye rağmen (burada yargılamak değil, karakteristik olanı saptamak niyetimiz), Kafka'da romanın orasına burasına sanki rasgele serpiştirilmiş bir sözden, arınmaya işaret eden bir kelimeden, İyi'nin bir imasından fazla bir şey görülmez; hele «Dâva»da, güneş tutulması karanlığına tıpatıp benzeyen bu eserde. Ama yine de böylesi sözcük ve imalar «Dâva»da da vardır ve kulakları hassas olan işitebilir bunları.

«Şato»da ise durum biraz başkadır, kesin bir ayrılığı vardır «Dâva»yla. Gerçi her iki eserde de kimi dış olaylar bakımından büyük benzerlikler görülür; sözgelişi şatodan yollanmış düpedüz engelleyici, bozguncu ve karıştırıcı kimselerden başka bir şey olmadıkları halde, aldatıcı nurlar gibi ortalarda dolaşan ve ironili bir tarzda «yardımcılar» adını taşıyan iki kötü ruhun akrabalarını, «Dâva»daki o iki küstah tutuklama organında yeniden bulmak güç değildir. «Blumfeld, Yaşlıca Bir Bekâr» fragmanındaki iki tip de karşılaştırmaya sokulabilir burada. Demek oluyor ki, dış ayrıntılarda kimi benzerlikler vardır; ama buna karşılık kuruluş, plân ve genel yöneliş bakımından büyük ayrılıklar bulunur iki roman arasında: «Dâva»da kahraman pasiftir, «Şato»da ise aktif olarak uğraşıp didinir; «Dâva»-

da Josef K., Kafka'nın deyimiyle, ergen bir yaşayışı sürdürerek insan toplumundan uzakta kalır. Oysa daha ilk eseri «Betrachtung»-dan anlaşıldığına göre, ergen kişi, Kafka'nın en ürkünç bir tipi, bir olumsuzluk-inkarnasyonudur; Kafka'nın sevgiyle kucakladığı tip, çevresi bir yığın çocukla sarılmış ataerkil aile babası tipidir; bir olumsuzluk yazarı için tuhaf değil mi! Toplumsal eğilimli «Şato» kahramanı, ev bark sahibi olmak, bir yerde kök salmak, kamu esenliğine hizmet edecek bir iş tutmak üzere çaba gösterir. «Dâva»da imkânsız görünen hareketli bir hayata dönüş, «Şato» kahramanmca daha perde açılmadan, daha roman başlamadan gerçekleştirilmiş bulunur. İki roman arasındaki ayırımı — «Amerika»ya bu romanların nispeten kendi halinde bir önoyunu olarak bakılabilir — belki de en güzel şöyle tanımlayabiliriz «Dâva»da kahraman o en üst makamdan kaçar hep, makam onu dâvet eder, çeşitli yollardan ardına düşer, kahraman ise bu makamın karşısına çıkmamaya çalışır; «Şato»da ise kahraman boyuna en yüksek makama doğru koşar, olanca gücünü harcayarak şato'ya çıkan yolu arar. Onun bu uğurdaki çabalarını görünce, şüphesiz bir başka kişi, yanılmalarla, bir sürü bocalamalarla, kendisini kurtuluşa kavuşturacak Montsalvatsch şatosunun yolunu arayan Parsifal gelir akla; daha önce Parsifal söz konusu şatoda bulunmuş, kahramanın o zamanki ruh durumu dolayısıyla pek bağışlanabilecek gördü-

ğümüz bir hata yüzünden burada kapı dışarı edilmiştir, sonradan yıllarca uğraşır, şato yolunu bir türlü bulamaz, sanki bir büyülü sözle bu yol kendisine kapanmıştır.

«Şato» ve «Parsifal», insan ruhunun düştüğü yanılmaları söz konusu eden iki büyük eser, ruhsal Odyssee'lerdir. Her iki eserde de kahramanın görünürdeki ufak bir hatası, âdeta şatonun bilinmeyen iç düzenine aykırı bir davranışı — «Şato»da bir uyuşuk kalp, «Parsifal»de ise mecburen söylenen bir yalanla işsiz ve yurtsuz kahramanın sabırsızlığı — kesin bir rol oynar. Her iki eserde de her şeye rağmen, hattâ şato yöneticilerinin iradesine karşı çıkılarak, şato yolunu bulmak üzere çabalar sürdürülür boyuna, ama en sonunda inayete kavuşulur. Çünkü Kafka da, ancak ölüm halinde bile olsa, K.'yı tanrısal yardıma kavuşturmak istemiştir; «Şato» kahramanın sonunda oturma izni hukuk yoluyla değilse de inayet yoluyla verilir. Kafka romanı bitirmemiştir gerçi, ama tasarladığı sonu bir konuşmamızda bana anlatmıştır ve onun bu anlattıklarını «Şato»nun birinci baskısının sonsözünde açıklamış bulunuyorum.

Yani «Şato» romanının, «Dâva»ya göre, hayat karşısında daha olumlu bir tutum takınan bir görünümü vardır. Ama öyleyken, «Şato»da K.'nın, kendisini şevke getiren bütün iyi niyetine rağmen nasıl köylüler arasında bir yabancı olmaktan öteye geçemediğine, ancak

kararsız Frieda ve köyün parya-ailesince biraz iyi karşılandığına, ne kadar yılmadan girişilmiş olursa olsun gösterdiği bütün çabaların nasıl kendisine pek bir yararı dokunmadığına tanıklık etmek insanın içini sızlatıyor. Bu açıdan bakınca, hayata evet diyen'in yenilgesi, yaşama ve sevgiden yoksun olan'ın yadsımasından daha da kasvetli bir görünüm kazanıyor, dolayısıyla «Şato» romanının «Dâva»ya göre genel olarak hayata daha dönük, dünyaya daha bağlı olduğu saptaması yine de kimi sınırlamaları gerektiriyor. Yani Kafka'nın bir eserini yargılayıp yerini belirlemek isteyince, ne kadar nazik ve zengin nüanslı bir nesneye el attığımızı anlıyoruz. Gerektiğinden fazla sivri bir söz, sanatçının yarattığı o kılı kılına dengeyi bozmaya yetiyor. Ama yine de şu noktayı saptayabiliyoruz: Kafka bir çaresizlik ve yılgınlıktan başka şey tanımayan, eserleri kendi kendini yokedişten ve dünya düzeninin çözülüp dağılışından başka bir şey olmayan o yüksek yetenekli yazarlar kalabalığından yalnız özdeyişleriyle ayrılmıyor, yukarıya doğru bir dizi izleyen romanlarıyla da insan soyunun öğretmenleri arasına giriyor.

Son zamanlarda Martin Buber, özellikle «Schuld un Schuldgefühle»* adlı denemesinde (1917'de Washington'da School for Psychiatry'de ders olarak verilmişti) ve «Zwei Glaubensweisen» (1950) adlı kitabında, Kafka'-

* «Suç ve Suçluluk Duyguları.»

nın hayata karşı olumlu tutumuna dikkati çekmiştir. Buber, denemesinde, o yanına varılamayan en yüksek makamın **haklı dâvasını**, romanında sefil ve zalim bir mahkemeye gördürdüğünü söyler Kafka'nın. «Dâva»daki kapıcı hikâyesi, Buber'e göre, Kafka'nın «en yoğun bir itirafı»dır ve bu sembolik hikâye, Kafka'nın, kahramanına, ölüme giderken «güçlü, ama hâlâ düpedüz aklî bir derlenip toparlanma imkânı sağlamasıyla» roman sonundaki felâkete bağlanmış olur. Romanın sonunda K.'nın uzak bir pencerede dikilir gördüğü insanı, yarattığı kahramanın imdadına koşmak isteyen, ama koşmasına izin verilmeyen sanatçının kendisi olarak görmek ister Buber. Öbür Kafka-yorumcularının tersine, K. aleyhine yürütülmek istenen dâvanın hiç de «cinnet eseri bir saçmalık», bir anlamsızlık olmayıp, haklı nedenlere dayandığını tanıtmaya çalışır. Bu haklılığın derecesini, dolayısıyla «**Dâva**» romanının o bir sürü Kafka özenicilerindeki gibi nihilist-oyunsu değil, tersine olumlu temelini daha önce ortaya koymaya çalışmıştım. «İki Çeşit İnanma Tarzı» adlı kitabının son bölümlerinde ise, Buber, havarilerden Paulus'la karşılaştırır Kafka'yı. Sözü çok uzaktan alır getirir. Tanrı uzaklığı arka plânı oluşturur eserinde. Tevrat'ın günahkârları cezalandıran gazabıyla, Paulus'un daha derin gazap uçurumunu birbirinden ayırır; Tanrı, böyle bir gazap havası içinde kanunları koymuştur ki, insanlar bu kanunlara çarpıp tökezlesin ve

kurtarıcı İsa'nın yardımına daha köklü bir şekilde muhtaç olsunlar. Bütün bu «zaman uçurumu»nda Kötü'nün borusu öter, otomatik olarak ve insanî ahlâk yasalarının kendiliğindenliği yokedilerek, dünya üzerindeki eğemenlik ona verilmiştir. Bunu şu cümlelerle örnek olacak bir tarzda dile getirir Buber: «Kısacası, Tevrat'taki son derece aşırı bir gazaba uğramada bile kaybolmayan Tanrı'nın kuluyla doğrudan doğruya ilişkisi, artık ortadan silinmiştir; Tanrı'mn kendisi gazaba gelmemekte, insanı o gazap zorbasının eline vermiş, işkence ettirmektedir, ta ki İsa çıkıp onu kurtarsın... Kendi içinde dişleri birbirine geçmiş bir dünya akışıdır bu ve bu akış, oğlunun aracılığıyla Tanrı'nın seçilmişleri çarkın içinden çekip almasına kadar insanı ezmektedir. Bir çeşit yetkiyle ortalığı birbirine katan bu şeytansal «gazap» karşısına, Hıristiyanlık-öncesi tarih boyutu içerisinde ilâhi bir af çıkarmaz Paulus.» — Paulus'un bu dünya akışı konstruksiyonuna karşı, davranış tarzlarıyla Midda ve Messen'lere ilişkin Pharisaer'ler öğretisini kor Buber. «Bilder von Gut und Böse»* (Köln, 1952) adlı kitabında Midda'ları daha bir enine boyuna incelediği görülür. Bu kitabında Buber, ilk günah ve içimizdeki mutlak Kötü öğretisine karşı, bu kötümser öğretiye taban tabana aykırı kendi öğretisini çıkarır. Cennette bilme ağacı altında geçen sahneyle Kabil'in öldürülmesi

---

«İyi ve Kötü'nün İmgeleri.»

ve tufan hikâyesine dayanan Buber'e göre, ilk kutsal anlamında Kötü, bir kutup olarak İyi'nin karşısında bulunmaz ve onun kadar güçlü değildir, bu güce ancak İranlıların Avesta'sında ulaşır; Kötü, ruhun eylemsiz, kararsız ve yönsüz bir durumudur. «Kötü bütün ruhun katılmasıyla yapılamaz, oysa İyi ancak bütün ruhla yapılabilir.» İnsandaki Kötü'nün güçsüzlüğüyle ilgili bu temel görüşle, Tanrı'nın Midda'ları birbirine uymaktadır. «Diri, yaşayan Tanrı dünyanın karşılaştığı İyi ve Kötü'yü bütün kutuplarıyla içerisine alır her vakit. Yani değişim (bir Midda'dan ötekine) Tanrı'nın bir bu, bir öteki görünümünün — artık yaratacağı eser hangisini gerektiriyorsa — yönetimi ele almasından başka bir şey değildir. Ne var ki, bu Midda'ların güçleri — en önemli tarafı da budur işin — birbirine denk değildir; **inayet Midda'sı daha güçlüdür.**» **Bu** Midda'lar görüşü, kendini açıkça gösteren ve gizleyen Tanrı'yla insan arasındaki dolaysız ilişkiye götürür bizi. «Böyle bir ilişkiye Pharisaer'ler, kendi Midda'lar öğretilerine dayanarak, Tevrat'taki Emuna'yı, yani her haliyle Tanrı'ya karşı güveni yenilemişlerdir. Bu ilişki, Paulus dünya görüşünün dolaysız Emuna'ya karşı öne sürdüğü iki büyük engeli kapıdışarı eder: **Bu** çağın, şeytanca olanın eline teslim edildiği ve bir İsa'nın gelecek çağ eşiğindeki aracı rolü.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bir çeşit yetkiyle ortalığı kasıp kavuran şeytancalık,

bir tek İsa yardımı sayılmazsa, insanın ve içgüdülerinin amansız bir çark içinde ezilmesi, Paulus'un görüşüne uygun düşmektedir. Öyle sanıyorum ki, Paulus'un ve aynı zamanda apokalypse'lerin bu temel yönelimi, ana özelliği bütün olaylar ve bütün zamanlar için ne kadar geçerli görünürse görünsün, o zamanki olaylar ve pençesinden bir kurtuluş umudu yok görünen Roma zorba yönetimi enine boyuna gözden geçirilmeden anlaşılamaz. Sadece Yahudi devleti ve Yahudi yaşayış düzeniyle öbür büyük uygarlıklara ait önemli parçaların Roma'nın karşı durulmaz maddî gücüyle yıkıldığı bir dönemde değil, her vakit bu türlü «Paulus Çağları» olmuştur. Buber, haklı olarak, zamanımıza işte bu türlü bir Paulus çağı gözüyle bakar. Hegel-Nietzsche'deki «Tanrı ölmüştür» seslenişinin edebiyatın arka odalarında çınlayabildiği böyle bir dünya dönemine «Gottesfinsternis»* adındaki önemli kitabıyla karşı çıkar ve Sartre, Heidegger ve Jung'la sert bir şekilde, kısa ve kesin, hesaplaşır. «İki Çeşit İnanma Tarzı» adlı kitabının son bölümlerinde Buber'in, başlıca ağırlık noktalarından birini Paulus gazabıyla Tanrı öfkesi oluşturan Emil Brunner'in «Mittler»* adındaki kitabıyla Franz Kafka'nın «Dâva» ve «Şato» romanlarına işarette bulunarak, modern düşünüş tarzlarıyla ilgili bu ve diğer eleştirileri bütünledi-

---

«Tanrı Karanlığı.»

«Aracı.»

ği görülür. Az önce sözü edilen çark, insanı ezen, «dişleri kendi içinde birbirine geçmiş dünya akışı», Kafka'nın «In der Strafkolonie» hikâyesine ilişkin çağrışımlar uyandırır Buber'de; ilkin, bugün sık sık işitilmekte olan görüşü ele alır; bu görüşe göre, Paulus'un dünyasıyla Kafka'nın dünyası arasında bir ilişki vardır. «Bir kurtulmamışlık Paulusçuluğu vardır; yani öyle bir Paulusçuluk ki, inayete sağlam bir yer vermez, dünya burada Paulus'un yaşadığı dünya gibidir, karşı durulmaz güçlerin eline teslim edilmiştir, ama yukarıdan doğru o açık kurtarma iradesi, yani İsa yoktur ortada.» Bir «süreklilik içinde açıklanmış bir apokaliptik»tir bu. Böyle bir dünya görüşünün doğabilmesi ve Hıristiyanlık dışı kimi çevrelere hâkim olabilmesi, Buber'e göre, bizim öznel kanılarımızın değişmesinde aranmamalıdır; tersine, bunun nedenleri nesnel olup, dünya durumundaki değişmelerde saklıdır; bununla anlaşılan Buber, ahlâkî bozulmaya, kitleleşmeye ve atom bombasında doruğuna ulaşan teknikleşmeye işaret etmektedir. Ama İsa inayetine yer vermediği için, Paulus'un kendisinden önemli derecede daha karamsar olan kurtulmamışlık Pauiusçuluğunu, Buber, iki tutum arasındaki değişikliği göstermek için Kafka'nın dünyasıyla karşılaştırır.

«Kafka bu türlü bir davranışa (yani kurtulmamışlık Paulusçuluğuyla aynı çizgide gö-

---

«Cezalılar Kolonisi.»

rülmeye) konu olamaz asla.» der Buber. Çünkü Kafka son derece büyük tehlikeler ortasında aslında «emniyet» içinde bulunur. «Yahudi kökünden kopmadıkça, en tehlikeli bir durumdaki Yahudi, yani Kafka bile emniyet içindedir. Gerçi 'kanatlarının barınağında' (Mezmur 61,5) kurtuluşu bulamaz artık; çünkü onun yaşadığı zamandan ve dolayısıyla alabildiğine tehlikeler ortasındaki ondan kendini saklar Tanrı, ama Tanrı'nın sadece saklanmış olduğunu Kafka bilir ve bildiği için de emniyet içindedir.» Demek oluyor ki, Kafka için Tanrı ölmemiştir; kendini saklasa, hattâ çirkin maskeler ve ara makamlarla kendini yanına varılmaz bir duruma sokmuş olsa bile, Kafka Tanrı'nın yine de varolduğunu bilir (Krş: Kafka'nın «Die kaiserliche Botschaft»* hikâyesi). Kafka'nın kurtuluşu, bir sürü küçük hikâyelerle üç büyük romanında bütün o işkencelerle dolup taşan labirentliği içerisinde sert çizgilerle anlatılan dünyanın önplân akışına bir uygunluk gösterir. Olayların bütün o apaçık saçmalığına, anlamsızlık, boşunalık, hattâ rezaletine rağmen, Kafka'nın olay ve benzetilerinin uğultulu korosundan yine de «Hiç kimse, hiç bir şey kılına dokunamaz senin.» sözlerini işitir Buber. Herkes için mâna dünyasına açılan bir kapı belirlenmiştir önceden, kendisi bunu bilmese ve bu bilmeyişinin kurbanı olarak, korkutmalara kapılıp ömrü boyunca

---

«İmparator Haberi.»

bu kapıdan içeri adım atamasa bile yine de vardır bu kapı (Kafka'nın «Kanun Önünde» efsanesi). Buber bu arada Kafka'nın bir özdeyişini anar: «Cennette yaşamak için yaratıldık, cennet hizmetimize verilmişti. Sonradan yazgımız değiştirildi, cennetin yazgısında da bu değişiklik yapıldı mı, orası belli değil.» Büyük bir şükranla söylemeliyim ki, Buber, Kafka'yı sadece nihilist bir sanatçı olarak görmek isteyen birçok yazarlardan ayrılarak, bu önemli özdeyişi şu akla yakın sözlerle açıklar :

«Dünya önplân cehennemini Paulusçu bir tarzda anlatan Kafka'nın yüreğinde Paulusçuluğa karşı olma, işte öylesine hafif ve ürkek, açığa vurur kendini: Cennet hâlâ vardır ve bize hizmet etmek için uğraşır. Vardır, yani işkence içindeki yürekler karanlığın ışınlarına nerede hedef oluyorsa, o da orada bulunmaktadır. Kurtulmamışlar kurtarılmayı gereksiniyor mu? Kurtulmamışlar, dünyanın kurtuluşa kavuşturulamaması yüzünden acı içindedir. Kurtulmamış ruhlar, kendilerini acıya sürükleyen kurtulmamış dünyanın açık seçikliğini, kurtuluşları uğruna feda etmekten kaçınıyorlar. Kaçınabilirler, çünkü emniyet içindedirler. İşte Tanrı'nın her vakitkinden çok kendini gizlediği bu zamanda, Musevilik içerisine sızmış olan İsa'sız, yani Paulus'a karşı Paulusçuluğun böyle bir görünümü vardır. Her zamankinden daha kasvetli renklerle dünya akışı sürüp gidiyor, ama öyleyken boyuna daha güçlü bir 'her şeye rağmen'le, alabildiğine

hafif ve çekingen, ama açık ve kesin, Emuna'nın (inanç) bildirisi yapılıyor. Bu karanlığa gömülmüş dünyada bocalayan Kafka, bütün çekingenliğine rağmen o acı ve ıstırap içindeki dünya uluslarının ikinci Yesaya elçisiyle birlikte iman ediyor: 'Şüphe yok, sen kendini saklayan bir Tanrısın, İsrael'in Tanrısı, Heiland.' İşte Tanrı'nın karanlıklar içine çekildiği bir zamanda dünya gerçeğini yadsımadan Tanrı'ya bağlı kalabilmek için, Emuna böyle bir değişme geçiriyor.»

Son derece önemli sözlerine burada son veriyor Buber.

Ama Kafka «Reisewagen»* allegorik özdeyişinde ve buna benzer birçok yerlerde bütün çekingen davranışına rağmen, kurtuluş düşüncesini işlemede daha ileriye giden ve Tanrı'nm gizliliğine kendi kurtuluş umudunu, kendi kişisel umuduyla dünyanın umudunu karşı çıkarır.

«Gezi Arabası.»

KİŞİSEL

«Quodsi me lyricis vatibus inseres Sublimi feriam sidera vertice.»
(Beni ozanlar ve kâhinler arasına katarsan, başım yücelecek ve yıldızlara değecek.)

Horatius'un Maecenas'a söylediği bu sözleri, kime karşı olursa olsun asla içinde duyacak ve söyleyecek bir kimse değildi Kafka. Horatius'un mısralarını bir kez daha okurken, her iki sanatçı arasındaki temel ayrılık ansızın gözüme çarptı; Romalı ozanın bütün saray ustalıkları bir yana bırakılsa bile, sadece bu ayrılığın Kafka için son derece önemli karakteristik bir çizgi oluşturduğunu anladım. Hayır, benim dostum asla ve asla yıldızlara başını

değdirmek isteyecek biri değildi, hayatının leitwort'u arka plânda kalmak, dikkate çarpmamaktı onun. Her davranışında bir dikkati çekmezlik vardı; alçak sesini seyrek yükseltir, kalabalık topluluklarda çokluk büsbütün susardı. Ancak iki üç kişiyle bir arada bulunduğu zaman çekingenliğinden sıyrılır, ama şüphesiz o vakit yığınla espirinin şaşılacak bir güçle içinden fışkırdığı görülür ve söz konusu espriler, bu sessiz insanın henüz bir vücut kazanmamış figür ve düşüncelerden ne muazzam bir dünyayı ruhunda barındırdığını karşısındakilere sezdirirdi. Ondaki gibi çeviklikle alabildiğine uzaklara sıçrayan çağrışımlar, acayip ve şen espriler, zorlamasız hayallerle asla karşılaşmadım. Kafka'nın son yayınlanan kitaplarından biri olan «Taşrada Düğün Hazırlıkları», benim bu anılarımı destekleyecek yarı kalmış sayısız hikâyeleri, durum tasvirlerini, düşünüleri, binbir ülke ve gündüzlere açılan inanılmayacak zenginlikte bir hayal hazinesini kapsıyor; öyle ki, tıpkı Novalis'in fragmanları karşısında olduğu gibi, bu kadar çok ışık önünde irkiliyor insan ve sanatçının tamamlanmış eserlerini tamamlanmadan kalan eserleriyle karşılaştırınca, fragmanların kapladığı yüzeyin, tamamlanmış anıtlardan bin kat daha büyük olduğunu görüyor. «Amerika», «Dâva», «Şato», «Değişim», «Cezalılar Kolonisi»; bütün bu eserler, Kafka'yı erkenden ölüme sürükleyen alınyazısının bizden koparıp aldığı o anlatılmayacak eserler bolluğu karşısında,

rasgele ele geçirilmiş bir ganimet izlenimi uyandırmaktadır. Bu bakımdan, bu dev sanatçının değerlendirilmesinde, kesin konturlarm yanı sıra, silik soluk çizgilerin de dikkate alınması gerekiyor. İşte bu dev adam bir cüce olarak aramızda yaşamış, kendini belli etmemiştir. «Ancak alçaklar alçakgönüllü olur.» der Goethe; ama Kafka'yla bir arada yaşayanlar, bu cümleyi şüphesiz aynı derecede doğruluktan uzak olan tersine çevirerek, «Her alçakgönüllü olmayan bir alçaktır.» demeye daha çok eğilim duyacaklardır.

Burada bir kez daha dostumun dış görünüşünü anımsamak isterim: İnce, uzun boylu, biraz kamburumsu, bakışları cesur, gözleri kıvılcım kıvılcım ve gri, esmerce bir yüz, kabarık ve simsiyah saçlar, düzgün dişler, keskin hatlı güzel yüzünde dost ve nazik bir gülümseme, bazan da dalgın ve kasvetli bir ifade, doğrusu asla sarsılmayan bir moral, çokluk tamamen kendine hâkim; seyrek anlarda (hastalığından önceki yıllarda baskındı böyle anlar) gençlere özgü bir dış dünyaya açıklık, neşe, saflık, nüktedanlık; kendisinin de hemen sonradan esefle baktığı alay ve yanıltmacalara karşı temelde bir kötülük taşımıyan bir eğilim; koyu gri ya da lâcivert bir giysi, desensiz, düz, fazla bir zarafetten uzak; her vakit pek titiz ve zevk sahibi bir giyiniş; anlamlı, ama hareketlerinde tutumlu davranan dar ve uzun eller; ne başında bir bere, ne de arkada bir saç yelesi, kısaca ne carbonaro şapkası, ne de boy-

nunda, şu şıra o günlere ilişkin anılarını gözden geçiren birinin ansızın ileri sürdüğü gibi Bayronvari bir boyunbağı; sade bir giysiyle, ama öyleyken prensler gibi şık, gözlerimin önüne dikilip duruyor Kafka. Kendi içine kapalı, ama yine de yüreği sonsuz bir iyilik duygusuyla dolu bir kimse. Eserlerinde kendini sevgi yoksunluğuyla suçlayan, kendini, kendine özgü katı ölçülere vurarak, sevgi ateşiyle gereğinden çok az yanıp tutuşuyor gören Kafka, gerçekte en candan bir dost ve en candan bir insandı. Evlerinde hizmet eden ve kimsenin artık pek ilgilenmediği yaşlı Froylayn Werner'in hoş birkaç zaman geçirmesini, sözgelişi tiyatroda bir oyun görmesini sağlamak için ne kadar çaba harcadığını anımsarım ikide bir. Kendisi hasta ve zayıftı; hemcinslerine yardım etmeleri için boyuna başkalarını uyarırdı. Mektuplarda (1902 - 1924) buna ilişkin bir sürü örnekler bulunmaktadır. Bencilliğin her türlüsünden nefret ederdi Kafka. Gücü kuvveti elverdiği kadar, soylu bir tabiilikle başkalarının içlerine girmeye, onlara incelikle yardım etmeye, onları doğru yola yöneltmeye ve ne olursa olsun sevindirmeye bakardı. Hayat arkadaşı Dora Diamant'tan dinlemiştim: Bir gün Berlin civarındaki Steglitz parkında gezerlerken ağlayan küçük bir kıza raslamışlar, bebeğini yitirdiği için ağlayıp duruyormuş. Kafka kızı avutmaya çalışmış, ama kız avunmak bilmemiş bir türlü. Nihayet Kafka: «Ama bebeğin hiç de kaybolmadı.» demiş kıza. «Sa-

dece gezmeye çıktı, daha demin gördüm kendisini ve konuştum. Bana kesin olarak söz verdi, sana bir mektup yollayacakmış. Yarın bu saatte burada ol, mektubu ben getireceğim. Bunun üzerine ağlamayı bırakmış kız ve Kafka ertesi günü gerçekten getirmiş mektubu; mektupta bebek gezi sırasında başından geçenleri anlatıyormuş. Derken tam bir bebek yazışması doğup çıkmış bundan, haftalarca sürdürülmüş yazışma ve ancak hastalanan sanatçının Berlin'den ayrılmak, Prag - Viyana Kierling yolculuğuna çıkmak zorunda kalması üzerine arkası kesilmiş. Sonunda Kafka, kendisini o kadar üzen bu yer değiştirmenin keşmekeşi ortasında kıza gitmeden bir bebek bırakmış, bunu uzak ülkelerde başından geçen serüvenlerin biraz değiştirdiği kaybolmuş eski bebeği olarak benimsetmiş ona. Bu şaklabanca icat hevesi ve iyilik atmosferi, Claudius'un «Wandsbecker Bote» ve Stifter'in «Sanftes Gesetz» kitaplarının yanı sıra Kafka'nın pek sevdiği Hebel'in «Schatzkastlein des rheinischen Hausfreundes»indeki havayı biraz anımsatmıyor mu? Bir Edgar Allan Poe'nun dehşet dolu o sensasyonel dünyasında değil, işte burada, yıldızların bu yumuşak aydınlığında görüyordu yerini Kafka; onun gelişme yönü ve gelişmeyi istediği yön işte bu yöndü. Yaşasaydı, belki de hayal gücünün hiç beklenmedik yeni birtakım dönemeçleriyle karşılaşacaktık; belki de yazmayı tamamen bırakacak, o büyük Kurtarıcı-Doktor Albert

Schweitzer gibi Tanrıca kutsanmış bir hayatı gerçekleştirmek uğrunda harcayacaktı bütün yaratıcı tutkusunu. Kafka'nın kendi ağzından işittiğim birçok sözler de bu yöne işaret etmektedir. Ama en başta göze çarpmayan yaşayışıyla Kafka'nın saklanıp gizlenmeleri için özel bir çaba harcadığı bu sırlar üzerinde kafa yormak boşuna zahmet olacaktır. Şu olay, anlatılan bir sürü şeylerden bana daha karakteristik görünüyor Kafka için: Kafka'yı anmak üzere bir kitap çıkarılacaktı; sanatçının okul arkadaşı ünlü bir kişiden, anılarını anlatması istenmişti; Kafka'yla sekiz yıl gimnazyum'da aynı sırada oturan bu ünlü kişi, oldukça açıkyürekli davranarak, hepsi bir tek şey hatırlayabildiğini, onun da bütün gimnazyum döneminde kimsenin Kafka üstüne söyleyecek bir şeyi bulunmadığını ve Kafka'nın okulda hiç kimsenin dikkatini çekmemiş olduğunu açıklamıştı.

İnsanların gözünde bir hiç olan'ın Tanrı gözünde pek çok önemi olabilir ve bunun tersi de doğrudur: Kafka'nın ölümsonrası ünü ve bu üne bağlı yanlış anlamalar gibi, insanların gözünde başı sonu gittikçe daha az görülebilir bir bütün olarak kabarıp büyüyen şey, Tanrı gözünde bir hiç olabilir. Her şeye rağmen, alçakgönüllü bir tutumla Kafka'nın eserlerine yaklaşmak istersek, Kafka'nın ardında koşup durduğu o gerçek'in ve temizlik'in kimi parçacıklarına kendi içimizde de bir yer ayıracağımızı söyleyebiliriz.

Kafka'yla yaptığımız bir gezide birer günlük tutuyorduk. Gözümüz sadece geçtiğimiz yerlerde ve yolculuk sırasında tanıştığımız kimselerde değildi, aynı zamanda tükenmek bilmeyen bir ilgiyle karşılıklı olarak birbirimizi gözlüyorduk; dolayısıyla, benim henüz yayınlanmamış günlüğümde Kafka'ya ilişkin bazı notlar, ama her şeyden önce onun ağzından çıkmış bazı sözler bulunuyor. Karşılıklı birbirini gözlemeler çokluk alaycı bir karakter taşır. Günlüğümdeki bu yolculukla ilgili notlardan burada ilk olarak birkaç örnek vereceğim; bunlar yalnızca örnekler olup, notların genel havasını tam olarak yansıtmaktan uzaktır.

1911 yılında yaptığımız Zürih, Lugano, Mailand, Paris seyahatine ilişkin defterler dolusu not var. Kafka'nın bu seyahatle ilgili günlük notları yayınlanmıştır. Günlüğümün birinci sayfasındaki bir nottan anlaşıldığına göre, bu seyahati anlatan ortak bir roman yazmak fikri Kafka'nın kafasından çıkmıştır. Günlük notunda şöyle deniyor: «Kafka'nın seyahatle ilgili ortak bir yazı kaleme alma teklifi. Enine boyun açıklanmış değil (Kafka tarafından). Birimiz ötekinin nesneler karşısındaki durumunu aynı zamanda anlatacak ve bu yoldan bütün seyahatin anlatımı yapılacak.» Biraz aşağıda ise şöyle deniyor: «Kafka: Acaba dağların yüzünü düzlükler olarak hesaba katarak, İsviçre'nin yüz ölçümünü belirlemek, hiç bir İsviçreli yurtseverin aklına gelmedi

mi? Herhalde o zaman Almanya'dan daha büyüktür İsviçre.» Daha ilerde şöyle yazıyor günlükte: «Genel olarak plâjdan (Zürih gölü kıyısındaki) tatsız bir zindelikle ayrılıyorum. Ama Kafka'nın dediğine bakılırsa, yabancı plâjların üstünlükleri ancak uzun süre kalındığı takdirde kendilerini gösteriyor.» Bir hayli İngiliz turistiyle karşılaşıp şu notu düşüyorum günlüğe: «Pickwickier'ler üzerinde bir konuşma.» Sonra Flüchen'de şu not: «Kafka kırk santime değerli bir taş alıyor.» — Kafka: «Boyuna not almakla, alınması gerekli bir sürü nottan oluyor insan. Not almak bir gözleri kapayıştır. Her seferinde yeniden görmeye başlamak gerekiyor. Ama bu bilinerek davranıldı mı, not düşmelerin o kadar zararı olmaz belki.» — «İlk insanların becerikliliğine dönüş. Kayalık sahilde düzgün taşlardan oturmak için güzelcecik düz yerler yapıyoruz, sırtımızı ve kollarımızı dayamak üzere kocaman taşlardan bir arkalık yapıyor, fidanlar altında, ayaklarımız suda, araziyle bir olmuş, oturuyoruz. — Gelip geçen turistler bizi birbirlerine gösterip, İtalyan delikanlılarına bak! diyorlar.» — «Ve üzülerek şöyle diyor Kafka: 'Ve sonra dış görünüşüm. Böyle bir görünüşle erkeklik çağına giriyorum. Kırk yaşıma kadar dıştan bakınca bir çocuğa benzeyeceğim, sonra birden kara kuru bir ihtiyar olacağım.'» Arkadan daha başka gezilerin izlediği Lago Maggiore'ye yaptığımız bir geziye ilişkin notta ise şunlar var: «Enine boyuna tasvir edilen iki

otel ve akşamleyin bunlardan taşan zarafet. şöylece görülüp geçilivermiş yirmi otelden daha değerli olduğu için kabul edilmedi.» Bu göl çevresindeki bitki örtüsüyle ilgili olarak şunlar yazılı günlükte: «Tabiî ağaçlar bu kadar muazzam yükseklikte olursa, villâlar böyle yüksek yapılabilir burada. Kafka: Bizim orada böyle ağaçlar, ancak ormanların çok içlerinde bulunur. Burada koskocaman şeftaliler de vardır mutlaka.» — «Stresa. Stresa'da geçen iki gün, otelimizden ve plâja giden bu yoldan başka bir şey göremediğimizden manzaraya işte öylesine âşinayız artık.» — Sonradan bana yazdığı bir mektupta şöyle diyor Kafka: «On iki yıl sonra hâlâ hatırlıyorum bu günleri, seninle şöyle biz bize bir saat geçirmek için güçlü bir istek duyuyorum içimde; yukarı İtalya'daki gölleri gördüğümüzden sonra böyle bir saati yaşamadık gibi geliyor bana bazan.» Lugano güneşine karşı bir özlem, hastalığın yiyip bitirdiği hayatının son döneminde bana yolladığı bir ikinci mektupta da belli ediyor kendini. 1911'de herşey bambaşkaydı, bol bol neşe vardı, dünyaya bir kucak açma vardı, şaklabanlıklar vardı. 1911'de Paris üstüne şunları bildiriyor günlüğüm: «Çabuk çabuk, diyor Kafka. Eşya olduğu gibi kalsın bavulda. Hepsi beş gün buradayız. Yalnız elimizi yüzümüzü biraz yıkayalım, yetişir.' Dediği gibi yapıyor, bekliyorum, sonra yukarı çıkıyorum. Kafka ise sabunlu bezle orasını burasını ovuyor, yıkıyor, bütün lüks eşyasını

çıkarmış bavuldan, bunları tekrar yerleştirmeden bir yere ayrılmıyor. Bense açmadım bavulumu.» Café Riche'de (Paris) Almanca bilen tanımadığımız iki bayla Paris'teki kızlar üstüne konuşuyoruz. Kendi tecrübelerimi oradakilere sunup, şu ya da bu öğütte bulunurken, bana belki bir büronun ajanı olarak, bir köylü avcısı olarak bakacaklar diye bir korkuya kapılıyorum ansızın. İki yabancı bu konuda daha başka imkânlardan söz açıyor övgüyle. Bunun üzerine biz bu sefer onları âdeta köylü avcısı olarak görüyoruz. Kaş göz işaretiyle Kafka'yla anlaşıyor, nerdeyse ansızın kalkıyoruz yanlarından. Kafka daha çok beni bir köylü avcısı olarak görmemiş olsa, adamların köylü avcısı oldukları izleniminin mutlaka içinde uyanmış olacağını itiraf ediyor. — «Gazetelerin ilk çıktığı saatlerde o kadar güçlü ve zinde olan gazete satıcıları, satılamayıp artakalan gazetelerle soluk ve güçsüz, hâlâ sokaklarda bir gölge gibi dolaşıyorlar. Böyle bir yaşlı gazete satıcısı gördük, köşe başındaki bir kovuğa sığınmış uyukluyor, satışa hazır durumda bir gazete tutuyordu elinde. Kendisine para verecek olduk, ama uyandırmayı da bir türlü göze alamadık. Derken bir başkası geldi, bir tekme vurup uyandırdı adamı, elinden gazeteyi alıp 5 santim verdi, her ikisi de kahkahayla güldüler.» 1912 yazında Weimar'a yaptığımız bir seyahate ilişkin başka notlarla beraber şu notlar da yer alıyor günlükte: «Grillparzer üstüne konuşma. Benim genel

olarak biraz küçümsediğim Bohemya-Saksonya İsviçresi, Kafka'nın kandırıcı sözlerinden sonra üzerimde olumlu bir etki uyandırıyor.» Daha sonra da Dresden ve Leipzig'le ilgili, Thomas kilisesiyle ilgili notlar. Bu notlar arasında bulunan «Bach heykeli ne arandı, ne de bulundu.» cümlesi de Kafka'nın eseri sanıyorum. — Kafka çalışma ve yatak odasının ışık ve hava durumunun iyi olmasına âdeta kılı kırk yararcasına önem veren biriydi, Weimar'daki Goethe'nin eviyle ilgili şu günlük notu da yine Kafka'nın sözleri: «Oturma odaları güzel, ama çalışma odası karanlık (ağaçlar daha alçaktı tabiî o zaman), yatak odasıysa acınacak derecede havasız ve dar.» — Kafka'nın, Goethe'nin evinin bekçisinin kızına karşı olan hafif erotik ilişkisi üzerinde Kafka- Biografyası'nda bilgi vermiştim. Kafka'nın günlüğünde de bununla ilgili bazı notlar var. Benim günlüğümde ise biraz neşesiz bir tonla kaleme alınmış şu satırlar yer alıyor: «Kafka evin bekçisi ve aile fertleriyle Tiefurt'a doğru bir gezi yapıyor. Akşam yine beraberiz, boyuna anlatıyor Kafka.» — Ertesi günü Schiller'in evini geziyoruz: «Bize rehberlik eden kadın: 'Müze haline getirdiler burasını da. Yazılar, kitaplar, sonra odalar var, bir de Schiller'in iki yüzüğü.' diyor, bu kadarcık şey üzerinde bu kadar önemle durulduğu için âdeta özür diler gibi yumuşak bir ton var sesinde.» — Bunu izleyen günlerde de birçok defa Goethe'nin evini ziyaret ediyoruz, bütün tati-

limizi sadece Weimar'da geçirdik, ama Kafka sonradan birkaç gün de Harz'da kaldı, onun izni benimkinden biraz daha uzundu. «Goethe'den yalnızca iki eser, 'Rübezahl ve Camcı' ile 'Tiran Dionys'e Yaklaşırken'i tanıyan bir oğlanla konuşma.» — «Kafka buradaki bütün insanlara, onların düşünüş ve konuşuş tarzlarına hayran. Belki de ben o kadar serinkanlı değilim.» Bütün bu notları okuyucuya sunmanın nedeni, konuşması kesin olarak öğretici bir özellik taşımasa da, Kafka'nın sözlerinden ne kadar güçlü bir didaktik havanın etrafa saçıldığını gösterdikleri içindir.

Şimdi de Kafka'nın kendi kaleminden çıkmış olan ve benim kâğıtlarımın arasında bulduğum bir kitap listesini okuyucuya sunmak isterim. Bu listede adı geçen bütün kitapları Kafka okudu mu, yoksa sadece okumak mı istedi, kesinlikle belli değil. Ama bunlardan bazılarını, sözgelişi Speyer'i okuduğunu biliyorum. Liste şöyle:

Landauer, «Fransız İhtilâlinden Mektuplar», Rütten ve Löning Yayınevi

«En Güzel Rus Mektupları», Musarion Yayınevi

Zsigmund Moricz, «Tanrıdan Saklı», Rowohlt Yayınevi

Wilhelm Speyer, «Bir Zamanlar Ne Mutluyduk; Mevsimlerin Melankolisi», Rowohlt Yayınevi

Vincent van Gogh, «Emile Bernard ile Paul Gauguin'e Mektuplar», Scwabe Yayın-

evi, Basel.

Arthur Holitscher, «Filistin Yahudileri Arasında Bir Gezi», S. Fischer Yayınevi

Walt Whitman, iki cilt, S. Fischer Yayınevi

Annetta Kolb, «Örnek», S. Fischer Yayınevi

Delacroix, «Günlük».

26.1.1911 tarihli günlük notunda (seyahatten önce) Kafka'yla yaptığımız bir konuşmaya ilişkin şu satırlar yer alıyor: «'Her gün bu dünyada olmasam diye bir istek duyuyorum içimde.' dedi Kafka. — 'Ama neden? Eksikliğini duyduğun bir şey mi var?' — 'Kendimden başka hiç bir eksiğim yok.' — Kafka çalışmadı. Öğle sonrasını uyuyarak geçiriyor ya da Tatbikî Güzel Sanatlar Müzesi'nde dergileri karıştırıyor. — Bu kasvetli durumunun nedenini sorunca şöyle diyor: 'Yüz binlerce sahte duygu var içimde, korkunç duygular. Asıl gerçek duygularsa açığa vurmuyorlar kendilerini, vursalar da sadece kırık dökük, pek güçsüz.' — Derken geçimimizi sağlayan yavan işlerimizin, sanat çalışmalarına kendimizi vermemize yetecek zaman bırakmadığı için bizi mutsuz kıldığında anlaşıyoruz. Ama yine de sanat çalışmalarını boşlamamasını pek saf bir edayla Kafka'dan rica ediyorum. 'Yapmaya çalış. Yapacak mısın?' Kafka cevap vermiyor. Böylece karşılıklı dertleşmemizin sürmesini önlüyor. Çokluk içine kapanıklığının gerisine sığınıyor, belki de buna ihtiyacı var, do-

layısıyla en ufak bir şekilde ona güvenmiyorum. Suskunluk içinde yanımda yürüyor, yerinde bulmadığı sorulara cevap vermiyor, belki bir on dakika sesini çıkarmıyor, böylelikle belli bir uzaklık gerisinde tutuyor kendini. 'İçinde uyanan bu sahte duygular neler sözgelişi?' — 'Söylenecek gibi değil.' — 'Ama içinde yüz binlerce böyle sahte duygu ve düşünce uyandığına göre, bana anlatabileceğinin hiç değilse bir tanesi aklına gelecektir. Yine susuyor Kafka.» — Başka bir günlük notu: «Hayatın basit işlerini bir türlü yapmaya karar veremeyen biri Kafka, sözgelişi bir manüskriyi yayınevine yollayamıyor (oysa «Bohemia»nın Yazı İşleri Müdürü Paul Wiegler o zamanlar bunu rica etmişti kendisinden), ya da bir kızın mektubuna cevap veremiyor, bir kart yazamıyor. Herşeyi m ü k e m m e l yapmak istiyor, onun için. Bu yüzden kendisine hayranım. Böyle basit bir işin memnunluk duyacağı gibi üstesinden geldi mi, dünyalar onun oluyor, âdeta fazla üstün görmeye başlıyor kendini, pratik hayatta şöyle hatırı sayılır bir başarı sağlayanları sanki büyük kahramanlarmışçasına her vakit övüp durduğu gibi, kendi kendinin övgüsünü yapıyor. — Bir süre bütün istediği para biriktirmekti, içtiği kahvenin parası bir başkası tarafından ödenmeye görsün, pek sevinir, ya da sevinmiş gibi yapardı. Tabiî şakaydı sadece. Gerçekte ise, birine bir şey hediye edecek oldu mu, pek eli açık davranan biriydi Kafka; sözgelişi, evlenmem dolayısıyla

Meyers Konversationslexikon'unun yirmi ciltlik yeni baskısını bana hediye etmekle göstermişti bunu, daha sonra da bana sık sık, Stefan George ve Hoffmannsthal'ın numaralı ayrı baskıları gibi değerli kitaplar armağan etmişti.»

Günlüğümdeki yine başka bir nota göre, Dostoyevski'nin «Delikanlı» adındaki eserine (kitap o zamanlar «Ein Halbwüchsling» adıyla Albert Langen Yayınevi'nde çıkmıştı) pek hayran kalmış, hayranlığından kendinden geçip, beşinci bölümün başını, kahramanın mutlaka zengin olmak gibi o fantastik denecek çelişik plânını, Wolga'da seyreden gemideki o dilenci örneğini ve daha sonraki bazı yerleri yüksek sesle bana okumuştu. — Kafka yirminci yüzyıl yazarları arasında şüphesiz en bağımsız ve en çok kendine benzeyen bir yazardı. Ama bu beşinci bölüm, Kafka üslûbunun oluşumunu Dostoyevski metotlarının ne kadar etkilediğini bize göstermektedir.

Kafka üzerinde önemli bir etkiyi de, Heil Heilmann tarafından Çince'den çevrilen ve «Meyva Tabağı» adındaki koleksiyonun ilk cildi olarak R. Piper ve Co. Yayınevi'nde çıkarılan «Çin Şiirleri» adındaki antoloji yapmıştır. Şiirler sade bir düzyazıyla çevrilmiş olup, bu yöntem sayesinde Klabund, Ehrenstein, Dehmel ve daha başkalarının şiir diliyle yaptıkları çevirilerden, ama özellikle, Gustav Mahler'in «Yeryüzü Şarkısı»nda yararlandığı Betge'nin vasat çevirilerinden hiç değilse çok

daha az sunî ve asla dolaylı deyişlere kaçmayan bir metin ortaya çıkmış, dolayısıyla bu harikulâde Çin şiirine ilişkin çok daha doğru bir izlenimin okuyucuya iletilmesi sağlanabilmiştir. Pek acındığım bir şey varsa, Heilmann'ın hazırladığı bu önemli antolojinin tükenmiş olması ve yeniden basılmamasıdır. Kafka bu kitabı pek sevmiş, zaman zaman bütün başka kitaplara tercih etmiş, ikide bir içerisinden coşkunlukla parçalar okumuş ve sonunda kitabı bana armağan etmiştir; bugün hâlâ kitaplığımda durur kitap. Daha o nefis girişi okur okumaz Kafka kitaptan hoşlanmış, bu girişte yer alan bir Çin şiirinin henüz «yontulmamış» kelime kelime çevirisini severek bana okumuştu:

«Ay güzel, güzel, yalnız oturulur
İki çam durur ön saçak yanında
Güney-batı'dan güçsüz bir rüzgâr eser»

ve b.b.

Kitabın içinden ise bilinmeyen bir şairin «Savaşa Hazırlanıyor» adındaki alabildiğine eski bir şiirini okumuştu Kafka. Şiir şöyle başlıyordu: «Kalk, kadıncağızım, elindeki uzun iğneyi örgünün kırmızı ipeğine sok ve silâhlarımı getir.» Bunu izleyen dört mısrada kadının getirip kocasına kuşandırdığı silâhlar anlatılır: Kılıçlar, mızrak, ok ve yay. Şiirin sonunu ise Kafka, eşsiz bir oyuncu tabiîliğiyle mimik yoldan canlandırırdı: «Şimdi kork, titre benden ve kaç! Çünkü düşman karşısına çı-

kacağım korkunç yüzdür bu.»

Kafka'nın kitapta en çok beğendiği şiirler, Li-Tai-Pe'nin «İş Adamı», Sao-Han'ın «Mandarin'in Üç Hanımı», Su-Tong-Po'nun «Kormoran» («Ve geceleyin ay dalgalar üzerinde ışıldadığında, tek ayak üzerinde suda durur, düşünür kormoran. — Yüreğinde büyük bir sevgi barındıran insan da, aynı düşüncenin çıkıp inen dalgalarını izler durur.»), ama hepsinden çok Yan-Çen-Çai'nin «Derin Gecede» adındaki şiirleriydi. Kafka bu son şiirin de en son mısralarını dramatik, mizah dolu bir edayla, tuhaf sesli bir gülüşle hep okurdu bana:

«Soğuk gecede kitaba dalarak gidip yatmayı unuttum.
Altın sırma işlemeli yorganımdaki lavanta kokuları çoktan uçup gitti, şömine söndü artık
Güçlükle öfkesini şimdiye kadar içinde tutan sevgilim lâmbayı çekip alıyor önümden
Ve bana soruyor: 'Biliyor musun, saat kaç?'»

Küçük kitapta bundan başka Kafka'nın sevdiği daha bir sürü mısra ve mısra grupları var; onun bu sevgisinin yerinde örneklere dayanılarak ortaya konması, hakkında yazılmış uzun boylu yazılardan daha çok Kafka'nın özellikleri üzerinde aydınlatacaktır bizi. «Sadık Zevce» adındaki o ince şiiri nasıl bir

heyecanla, âdeta ağlamaklı bir halle okuduğunu hatırlıyorum. Şiirin o soylu en son mısraına («Ah neden evli olmadığım zaman tanımadım sizi.») sesinde bir kırılma olmadan ulaşamayacağından korkardım hep. Thu-Fu'nun Li-Tai-Pe için yazdığı şiiri eşsiz bir içtenlikle, tamamen kendine özgü bir coşkunlukla okurdu hep: «Sana Ti-Si-Yen diyorlar — Bitip tükenmez damla — Ve sen ilâhî yaratıklara eşsin». Hele şairin şiir yazarken tasvir edildiği yer ve nihayet en son mısralar («Şarkı bitip tamamlanınca, çevrende ölümsüz ruhların hayranlık dolu mırıltıları işitilir») «Bu mısralar Kafka'nın sesiyle hâlâ kulaklarımda yankılanır durur bugün; Kafka bunları pes perdeden, ağır ağır, haşmetle, hafifçe elini kaldırarak, ama her şeye rağmen pek şen bir edayla okuduğu zaman, sanat perilerinin sanatçının çevresini aldıkları ve ona hayran hayran baktıkları görülürdü âdeta. Zaten Kafka bir büyük ruhun bir diğeri önünde saygıyla eğildiğini anlatan yazıları severdi. Bununla ilgili olarak Dostoyevski'nin «Eski Anılar»ındaki otobiografik bir yeri, nasıl Grigoreviç ile Nyekrasov'un geceleyin, sabaha karşı, o zamanlar henüz tanınmamış yazarın evinden içeri daldıklarını ve ona «Yoksullar» adlı hikâyesi için teşekkürde bulunduklarını duygulanmış bir edayla okumuştu bana. Kafka'yla ilgili «Çin» anılarıma burada son vermeden şunu da söyleyeyim ki, Kafka herhalde şiirlerindeki sosyal ilgi ve savaş düşmanlığı dolayısıyla Thu -Fu'-

yu bütün öbür Çin şairlerinden üstün tutardı; Thu-Fu'nun aşağıdaki iki mısraında Kafka'nın «İmparator Haberi» adlı fragmanının çekirdeğini görmekle sanırım yanılmış olmuyorum:

«Kuzey sınırındaki dağlar yine davullar
ve zillerle yankılanıyor
Batıdaki bütün yollar atlılar ve savaş arabalarıyla dolu, İmparator habercilerine bile yol kapalı.»

Tabiî bu mısralar, ayrıca, Kafka'daki diğer bir sürü Çin sahnelerini de anımsatıyor. -

1930 yılına ilişkin notlar arasında bulduğum bir fragmanı da şimdi burada, bu yazının sonunda okuyucuya sunmak isterim; çünkü bu fragman, o zamanlar öleli beş yıldan fazla bir zaman olmuş, ama benimle yaşamaya devam eden dostumun dış görünüşünün bu süre içinde nasıl bir gelişme izlediğini, ne biçimler aldığını bize sezdirmektedir; öyle biçimler ki, bunlar da 1930'dan şimdiye kadar geçen süre içinde genişleyip açılmış, ama Kafka'yla ilişkimizdeki daha baştan atılmış temelleri muhafaza etmiştir.

«1930 yılbaşı gecesi Kafka'yı gördüm düşümde. Bana dedi ki: 'Büyük bir aldanış — bu bakımdan hayat gerçekten mükemmel doğrusu.' Bu cümleyi hatırlamak, onu not etmek için gece birçok defa uyandım. Yarı uyanıkken bana son derece önemli görünmüştü cümle: Şimdi, sabahleyin bu önem kayıp gitti elim-

den. Düşte yakınarak cevap verdim: 'Ama ya dostluğumuz, dostluğumuz bir aldanış değildi herhalde?' Gölge kaybolup gitti. Sonra düşümde, böylesi şeyleri şüpheyle karşılayan karıma dedim ki: 'Kafka'yı tekrar göreceğimden olduğu kadar, hiç bir şeyden emin değilim.' Daha sonra da kocaman yüzlü bir adam gördüm düşümde, belli belirsiz bir beyazlıktaydı yüzü, vücudu koyu renk bir beze sarılmıştı, bacakları koyu karanlıkta tamamen kaybolmuştu. Bu insan Kafka değildi, ama Kafka'yla içten, manevî bir ilişkisi vardı. Bana karşı pek nazik davranarak, bazı yaşlıca kimselerde olduğu gibi, bilgelik ve yakınlıkla, beni anlayarak konuştu. Artık bu dünya yüzünde yaşamayan biriydi. Bu kadar çok çalışmak zorunda kaldığım için yakınıp, kendisinin ne iyi bundan kurtulmuş olduğunu söyledim. O ise (Odyssee'deki Achilleus gibi) başını salladı, sanki hayatın, sıkıntı dolu da olsa yadsınmaması gerektiğini söylemek istiyordu. 'Öbür dünya çok sıkıcı mı yoksa?' dedim. Bir çocuğun yüzüne gülümser gibi gülümsedi. 'Bilmem.' dedi. 'Çok iş var, hep değişik şeyler.' — 'Yani herkes aynı şeyi yapmıyor mu? Bir hierarşi mi var yoksa?' — 'Biz de uğraşıp duruyoruz; ancak, insanlarınkiyle karşılaştırılırsa, bizimkisi ters yönde, suskunluk yönünde bir uğraşma. Bu bakımdan bir sürü basamaklar bulunuyor. Bize pek kıvanç veren bir şey varsa, ruh dolu ses.' Bu son cümlenin an-

lamını şimdi, uyanık durumda yitirdim. Ama adam 'sesin verdiği kıvanç'tan hayli anlatıp durdu. Sonra dedim ki: 'Bu dünyadaki varoluştan öbür dünyaya geçiş korkunç bir şey olsa gerek. Tamamen şaşkın ve çaresiz olur insan.' O doğruladı söylediğimi. Özellikle, ruh (ölümden sonra) bedenden ayrılmak istedi mi, kafa kemiklerinin, kafanın içerisine gireceklerine işaret etti. Ben, Kafka'nın böyle bir durumda bana yardım edeceğini düşündüm. Ama sonra buna ilişkin bir kuşku belirdi içimde. Kafka tehlikeli durumlarda insanı tek başına bırakırdı. Âdeta pedagojik bir amaçla yapardı bunu, sözgelişi beraber yüzerken, sandalla gezerken böyle yapardı hep. Kendi kendine yardım et der gibi muzipçe bir yüz ifadesi ve jesti olurdu. Derken uyandım.»

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
1 — İnanç ve Umutsuzluk	5 - 15
2 — Yazarın Yeri ve Yönü	17 - 45
3 — Üç Romanında Kafka'nın Dinsel Gelişimi	47 - 71
4 — Kişisel	73 - 93

YANKI YAYINLARINDAN ŞİMDİYE KADAR ÇIKMIŞ OLAN ESERLER

	Kuruş
1 — GÜNEY POSTASI: Antoine de Saint-Exupéry	400
2 — FAKİR ÇALGICI: Franz Grillparzer	300
3 — ANTİGONE: Kemâl Demirel	300
4 — MAX SCHELER ve Fr. NİETZSCHE'de Trajik olan: Dr. İoanna Kuçuradi	400
5 — YAZIŞMALAR: Maksim Gorki Anton Çehov	300
6 — ALTINCI KOĞUŞ: Anton Çehov	400
7 — KANAYAN İSPANYA: Antoine de Saint-Exupéry	500
8 — İLK YILLARIN EKMEĞİ: Heinrich Böll	500
9 — FRİDERİKE'YE MEKTUPLAR: Stefan Zweig	400
10 — KEŞİŞ SOFRONİE: Panait İstrati	400
11 — PARKTA: Marguerite Duras	500
12 — SİSTE BİR SES: Jens Peter Jacopsen	500
13 — SCHOPENHAUER VE İNSAN: Dr. İoanna Kuçuradi	750
14 — NİETZSCHE ve İNSAN: Dr. İoanna Kuçuradi	10.00
15 — FARELER VE İNSANLAR ÜZERİNE John Steinbeck	500
16 — SUÇ VE CEZA (oyun) Dostoyevski	500
17 — İNSANLARI SEVECEKSİN E. M. Remarque (I)	7.50
18 — İNSANLARI SEVECEKSİN E. M. Remarque (II)	10.00
19 — SAVAŞ KURBANLARI G. Duhamel	500
20 — GÜN IŞIĞINDA E. Kazakiyeviç	400
21 — KÜÇÜK PRENS Antoine de Saint Exupéry	750

MAX BROD

1884

Kapak: VAN GOGH